

MAHMÛD b. KÂDÎ-i MANYÂS'IN GÛLİSTAN TERCÜMESİNDE SÖZ YAPIMI-I*

WORD STRUCTURE IN MAHMUD MANYAS'S GÛLİSTAN TECÜMESİ

Mustafa ÖZKAN**

ÖZ

Gülîstan'ın Türkçeye ilk tercümesini, 739/1391 yılında Kıpçak Türkçesiyle Seyf-i Sarâyî yapmıştır. Bundan bir müddet sonra 800/1397-8 yılında Sibicâbî adında birisi *Gülîstan*'ı Doğu Türkçesine tercüme etmiştir. Anadolu sahasında ise ilk *Gülîstan* tercümesini Mahmûd bin Kâdî-i Manyâs'ın yaptığı kabul edilmektedir. Manyaslı Mahmud'un biri manzum olarak yapılmış ilaveli ve geniş, diğeri de muhtasar olmak üzere iki *Gülîstan Tercümesi* bulunmaktadır. Bu çalışmada Manyaslı Mahmud'un muhtasar *Gülîstan Tercümesinde* söz yapımı üzerinde durulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Manyaslı Mahmud, *Gülîstan Tercümesi*, Eski Anadolu Türkçesi, Söz Yapımı, Yapım Ekleri.

ABSTRACT

The first *Gülîstan Tercümesi* with Turkish is *Gülîstan bi't-türki* which was written in Kipchak Turkish by Seyfi Serayi; the second is in Chaghatay Turkish by Sibicabi. The first translation into Turkish in Anatolian (Ottoman) era is the translation of Mahmud bin Kadi-i Manyas who is one of the writer of Murad II and known with the pseudonym "Manyasoğlu". Manyasoğlu has two separate translations. One is abridged prose the other with additions, wide and poetic. This study was made upon the word structure of abridged prose of *Gülîstan Tercümesi*.

* Bu makale 05.04.2016 tarihinde dergimize gönderilmiş; 09.04.2016 tarihinde hakemlere gönderilme işlemi gerçekleştirilmiş; 21.04.2016 tarihinde hakem raporlarının değerlendirilmesi sonucu yayın listesine dâhil edilmiştir.

Makaleye atıf şekli; Mustafa ÖZKAN, *Mahmûd İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, Cilt/Sayı: 53 (2015-2), İstanbul 2016, s.,

** Prof. Dr., İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğretim Üyesi.

Key Words: Manyaslı Mahmud, Translation of *Gülîstan*, Old Anatolian Turkish, Coinage, Construction of Additional .

Giriş

Gülîstan yazılışından beri Doğu'da ve Batı'da çok tanınmış, bilhassa İslâm âleminde zevkle ve takdirle okunmuştur. Yakın zamanlara kadar mekteplerde ve medreselerde bir ders kitabı olarak da kullanılmış ve birçok dile tercüme edilmiştir. Bu arada, XIV. yüzyıldan itibaren Türkçeye de çeşitli tercüme ve şerhleri yapılmıştır. *Gülîstan*'ın Türkçeye ilk tercümesini, 739/1391 yılında Kıpçak Türkçesiyle Seyf-i Sarâyî yapmıştır. Bu tercüme üzerinde A. F. Karamanlıoğlu bir dil incelemesi yapmıştır.¹

Gülîstan'ın Türkçeye ikinci tercümesi ise, 800/1397-8 yılında Sibicâbî adında biri tarafından Çağatay Türkçesi ile yapılmıştır. Bu tercümeden ilk defa bahseden Zeki Velidi Togan olmuştur.² Daha sonra J. Eckmann bazı örnekler de vererek eseri dil bakımından değerlendirmiştir.³ Mehmet Turgut Berbercan ise eser üzerinde doktora çalışması yapmış ve sonra da çalışmasını kitap hâlinde yayımlanmıştır.⁴

Anadolu sahasında ise ilk *Gülîstan* tercümesini Mahmûd bin Kâdî-i Manyâs'ın yaptığı kabul edilmektedir. Mahmud b. Kâdî-i Manyâs II. Murad devrinde (1421-1451) yetişen ulemadandır. Hayatı hakkında çok az bilgi vardır. Bu bakımdan hayatının birçok noktası karanlık kalmıştır. Kaynaklardan edinilen ve eserlerinden çıkarılan bilgiler ise bu karanlığı aydınlatacak mahiyette değildir. Doğum tarihi belli olmamasına karşılık Bursalı Mehmet Bey'in "Tevellüdü Manyâs'ta neş'eti Üsküb'dedir"⁵ ifadesinden Manyas'ta doğduğu anlaşılmaktadır.

¹ Ali Fehmi Karamanlıoğlu (Haz.), *Seyf-i Sarayi Gülîstan Tercümesi*, İstanbul 1978.

² Zeki Veleđi Togan, "Londra ve Tahran'daki İslâmî Yazmallardan Bazılarına Dair", *İslam Tetkikleri Enstitüsü Dergisi III*, 1959-60, İstanbul 1960, s. 149.

³ J. Eckmann, "Sadî Gülîstan'ının Bilinmeyen Çağatayca Bir Çevirisi", *TDAY-Belâten*, Ankara 1969, s. 18.

⁴ Mehmet Turgut Berbercan, *Çağatayca Gülîstan Tercümesi, Giriş-Gramer-Metin- Notlar-Dizin-Tıpkı Basım*, Hâkim Yay., Ankara 2013.

⁵ Bursalı Mehmet Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, İstanbul 1333, C. II, s. 15.

Manyaslı Mahmud'un biri manzum olarak yapılmış ilaveli ve geniş, diğeri de muhtasar olmak üzere iki *Gülîstan Tercümesi* bulunmaktadır.⁶

a) Manzum ve ilaveli tercüme

Bu tercüme hayli ilaveli ve genişçe yapılmış bir tercümedir. Mensur kısımlar yine nesir hâlinde, manzum kısımlar ise manzum olarak tercüme edilmiştir. Manyasoğlu tercüme esnasında zaman zaman metnin aslından uzaklaşıp tercüme ettiği konuyla münasebet kurarak tercümeye başka hikâyeler ve fıkralar da katmıştır.

b) Mensur tercüme

Bu tercüme, Manyasoğlu'nun, manzum ve ilaveli tercümeden vazgeçerek *Gülîstan*'ı mensur olarak ve daha muhtasar bir şekilde tercüme yapıp II. Murad'a (Murâd bin Mehemmed Hân) takdim ettiği tercümedir.

Manyasoğlu bu tercümesinde, tercüme için seçip aldığı hikâyeleri Türkçeye aktarırken aslına sadık kalarak ilâve yapmadan tercüme etmeye çalışmıştır. Manzum ve ilaveli tercümesinde, *Gülîstan*'daki hikâyelerden hiçbirisini atlamadan tercümeye çalışan mütercim, bu defa bütün hikâyeleri tercüme etmeyerek bir seçme yapmak suretiyle, bazı hikâyeleri bu tercümesine almamıştır. Hatta tercümesine aldığı hikâyeleri de kelime kelime aynen tercüme etmeyip bazı kısımları atlamıştır. Daha ziyade o hikâye ile anlatılmak istenen muhtevayı aktarmaya çalışmıştır. Böylece muhtasar bir tercüme meydana getirmiştir.

Manyasoğlu'nun tercümeyi biraz muhtasar tutması, bu işi bir an önce gerçekleştirmeye mecbur kalmasından ileri gelen bir durum olmalıdır. Ayrıca kendi zamanında Türk dili ve edebiyatının gelişmesinde şuurlu bir rolü ve hizmeti olan, birçok Arapça ve Farsça eseri Türkçeye çevirmek ve Türkçe eserler telif etmek konusunda devrinin bilginlerini teşvik eden Sultan II. Murad'ın, *Gülîstan* gibi pek meşhur ve ahlakî değer taşıyan bir eserin tez zamanda Türkçeye kazandırılması hususunda bir arzusunun olabileceği de düşünülebilir. Bu sebeple mütercim de tercümeyi kısa zamanda tamamlayıp bu kıymetli eseri Türk diline kazandırmak amacıyla bazı kısımları tercümesine almamış olabilir.

Manyasoğlu bu tercümede hikâye başlıklarını ve “mesnevî”, “kıt'a”, “beyt”, “şi'r” gibi manzumeleri de tercüme etmiş; mensur olan kısımları nesir olarak tercüme ettiği gibi manzumeleri de yine nesir şeklinde tercüme etmiştir. Tercümede kullandığı dilin de sade ve açık olmasına itina

⁶ Mustafa Özkan, “Manyaslı Mahmûd'un Manzum Gülîstan Tercümesi ve Yeni Bir Nüshası”, *Turkish Studies*, Volume 9/9, Ankara 2014, s. 3.

göstermiştir. Tercümeye de alınan “şi'r”, “kıt'a”, “beyt” ve “mesnevî” gibi manzum kısımlardan bazılarının tercümeleri unutulmuştur. Manyaslı Mahmud'un mensur *Gülîstan Tercümesi* Müstafa Özkan tarafından yayımlanmıştır.⁷

Çalışmamızda, *Gülîstan Tercümesi*'nde söz yapımı üzerinde durulacaktır. Makalede türemiş sözler ele alınıp bu sözleri türetmeye yarayan bütün yapım ekleri ayrı ayrı ele alınarak her ekin yapısı, işlevi, metinde kaç defa geçtiği ve ne şekilde yazıldığı, örneklere dayalı olarak rakamlarla belirtmeye çalışılacaktır.

II. Gülîstan Tercümesinde Söz Yapımı

A) Türemiş İsimler

1. İsimden İsim Türeten Eklerle Türetilen İsimler

-an/-en eki: *-an/-en* eki Eski Türkçe, Eski Anadolu Türkçesi, Osmanlı Türkçesi ve Türkiye Türkçesinde bulunduğu kelimedeki kökle kaynaşmış durumdadır. Eski Türkçeden günümüze kadar kullanılagelen isimden isim yapma eki *-an/-en* küçültme, sadakat, kuvvetlendirme ve çokluk bildirmektedir.⁸ *Gülîstan Tercümesi*'nde *-an/-en* eki *oglan* ve *eren* kelimelerinde geçmekte ve ekin ünlüsü üstünlü elif ve üstün ile yazılmıştır:

a) 23 yerde üstünlü elif (ı) ile yazılmıştır:

Oğlancuk (ُغْلَانِجُكْ) oğlını ve yayını oda bıraktı, yakdı. (46b-1)

Pâdişâh pîre hil'at ve ni' met virdi ve oğlana (ُغْلَانِه) zecr ü melâmet itdi ki, kendü üstaduña bunuñ gibi da' vî itdün ve başa iledmedün didi. (21a-4)

Evvel bâzirgânlar ki mâl ve ni' met vücûd-y-ıla ve oğlanlar (ُغْلَانِر) ve câriyeler ve çâbuk hîdmetkârlar, her gün bir şehirde ve her gice bir maqâmda ve her sâ'at bir teferrücgâhda, bârî mâl sebebi-y-le sefer ganîmet olur. (41a-10)

b) 33 yerde üstün ile (ُ) ile yazılmıştır:

İştüm ki Tañrı yolnuñ erenleri, (ُرِنْدِرِي) düşmen gönlin melül itmemişler. (24b-15)

⁷ Mustafa Özkan, *Mahmûd b. Kâdî-i Manyâs Gülîstan Tercümesi*, TDK Yay., Ankara 1993.

⁸ A. Von Gabain, *Eski Türkçenin Grameri*, (Çev. Mehmet Akalın), TDK Yay., Ankara 2007, s. 44; Güler Gülsevin, *Eski Anadolu Türkçesinde Ekler*, TDK Yay., Ankara 2007, s. 115; Zeynep Korkmaz, *Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi*, TDK Yay., Ankara 2014, s. 120; Kaare Grönbech, *Türkçenin Yapısı*, (Çev. Mehmet Akalın), TDK Yay., Ankara 2011, s. 51; Nicolas Poppe, “Altay Dillerinde Çokluk Ekleri”, (Çev. Caner Kerimoğlu), *Dil Araştırmaları Dergisi*, Sy. 3, Güz, Ankara 2008, s. 127; Nadir İlhan, *Türk Dilinde Çokluk*, Manas Yay., Elazığ 2009, s. 96.

-caḳ (-cek; -caḳ/çek) eki: -ca/-ce, -ça/-çe ekinin +ok pekiştirme edatıyla kaynaşmasından oluşmuş bir ektir.⁹ Eski Türkçede -caḳ/-çek şeklinde idi. Batı Türkçesinin başlarında da ekin yalnız ç'li şekilleri kullanılmıştır. c'li şekilleri Eski Anadolu Türkçesinden sonra ortaya çıkmıştır. Bugün bu ek ünsüz uyumu dışında kalmakta ve yalnız c'li olarak kullanılmaktadır. İsimlerden küçültme ve sevgi gösteren isimler türetilen -caḳ eki, kalıplaşma yoluyla sıfat yapmaktadır. *Gülistan Tercümesi*'nde üç yerde geçen ekin ünlüsü, üstünlü elif ve üstün ile yazılmıştır:

a) Bir yerde üstünlü elif ile (ُ):

Bir dervîş yalıncaḳ (النجاق) taşrada uyumuş-ıdı. (14a-1)

b) İki yerde ise üstün ile (ُ) yazılmıştır:

Mūsā-'aleyhi's-selām- bir dervîş gördi; gāyet yalıncaḳ, (النجاق) kuma gömülmüş, Mūsā'ya eyitti: Baña du'ā kııl, Bārī Ta'ālā baña kifāf miḳdārı dünyelik vire. (36a-3)

-cı/-ci eki: Eski Türkçede bu ek -cı/-çi şeklinde idi. Eski Anadolu Türkçesinin ilk dönemlerinde ek -cı/-çi şeklinde devam etmiştir. c'li şekilleri daha sonra ortaya çıkmıştır. Ekin ünlüsü Eski Türkçe, Eski Anadolu Türkçesinde ve Osmanlı Türkçesinin ilk devirlerinde yalnız düz ünlülü idi. Ünlünün yuvarlak şekilleri Osmanlı Türkçesinin son devirlerinde ortaya çıkmıştır.

Başlıca meslek isimleri yapmakta, bazen de bir işi alışkanlık hâline getiren kimseyi gösteren isimler yapmakta kullanılmaktadır. Metnimizde ekin ünsüzü c bir kelimedede ç şeklindedir. Ekin ünlüsü ise esreli ye ve esre ile yazılmıştır:

a) 9 yerde esreli ye ile (ِ) yazılmıştır:

Naş̄bi olmayan avcı (أوجی) Dicle'de balıḳ tutmaz ve ecelsüz balıḳ ḳuruda ölmez. (39b-15)

Ḳapucılar (قاپوچیلر) cefāsın çekmekden ḥocanuñ ihsānın terk itmek yigrekdür. (34b-14)

Bārī ayruḳ balıḳçılar (المرجیلر) umı işidüp aña melāmet itdiler. (39b-12)

b) 3 yerde esre ile (ِ) yazılmıştır:

Çün-ki gelürün yokdur ḥarcı āheste kııl kim gemiciler (میرجیلر) bir meşel eydürler: Eger kühistānlarda yağmur yağmaya, bir yıl içinde Dicle ırmaḳı ḳurı çay ola. (63a-2)

Ululardan birisi gemiciye (میرجی) eyitti: "Bu iki ḳarındaşı dut ki saña yüz fulori vireyim" didi. (23b-12)

Ümmetüñ dīvārına ne ḡam ki, senüñ gibi püşt-bānı ola ve deñizler mevcinden ne ḡuşsa ki, Nüh gibi gemicisi (میرجی) vardur. (2b-7)

-cik eki: Eski Türkçede -cıḳ/-cik eki yoktu. Bu ekin Türkçede eskiden beri görülen ve kendisinin bir eşi olan -caḳ/-cek ekinden türediği anlaşılmaktadır.¹⁰ Eski Anadolu Türkçesinin son dönemlerinde ekin bazen ç'li bazen c'li yazıldığına bakarak önce yalnız ç'li olduğunu, c'li şekillerin ancak dönemin sonunda ortaya çıktığını söylenebilir.

- cik ekinin ünsüzü olduğu gibi, ünlüsü de gelişme göstermektedir. Eski Anadolu Türkçesinde ek, genel olarak yuvarlak ünlülü idi.^{Osmanlı Türkçesi}nde ekin ünlüsünün düz şekilleri de ortaya çıkmıştır.^{Osmanlı Türkçesi}nin sonlarına doğru ve Türkiye Türkçesinde ekin ünlüsü çok şekilli olarak görülmektedir. İsimlere ve sıfatlara küçültme, sevgi, pekiştirme ve acıma ifadesi katan bir ektir.

-k ünsüzü ile biten isim veya sıfatlara -cik eki eklendiğinde, kelimenin son sesi -k düşmektedir.¹¹ *Gülistan Tercümesi*'nde *kiçü-cik-lik* < *kiçük-cik-lik* kelimesinde geçen ekin ünlüsü esre ile yazılmıştır:

Meger kim kiçüciklik (كك) unutduñ ki şimdi baña bunuñ gibi irilik idersin. (60a-13)

-cuḳ eki: -cik ekinin yuvarlak ünlülü biçimidir. İsimlerden küçültme, sevgi, acıma gösteren isimler türetmektedir. Bu ek ile genişletilmiş olan sıfatlar, anlamca pekiştirilmiş küçültme veya abartma sıfatlarına dönüşmektedir. -cuḳ/-cük eki genellikle kök ve gövdelere doğrudan doğruya eklenmektedir. Bazı kelimelerde ise bu ekten önce bir ünlü türemesi meydana gelmektedir. Bu ünlü dar veya geniş ünlü olabilmektedir. Metnimizde ünlü türemesi az-a-cuḳ kelimesinde gerçekleşmiştir. *Gülistan Tercümesi*'nde 13 yerde geçen bu ekin ünlüsü ötreli vav ve ötre ile yazılmıştır:

a) 2 yerde ötreli vav ile (ُ):

Meger ki aḳçacuguñı (اچچاغوغنی) uğrı almış? (45a-3)

⁹ Zeynep Korkmaz, a.g.e., s. 124.

¹⁰ Muharrem Ergin, *Türk Dil Bilgisi*, Bayrak Yay., İstanbul 2006, s., 164.

¹¹ Mustafa Özkan, *Türkiye Türkçesi Ses ve Yazım Bilgisi* Filiz Kitabevi, İstanbul 2009, s. 179.

Bir gün yigitlik cehli-le anam qarıcığa (رَجُوْغًا) gāzab-ıla bir kaç qatı söz söyledüm. (60a-11)

b) 11 yerde ise ötre ile (ـُ) yazılmıştır:

İy şol ki, seni ta'rif idenüñ sözün işidürsün ki senden azacuk (زَجُوقُ) fāyide görmeg-ile; ve ger bir gün maqşudın hāşıl itmeyesin iki yüz kez ol kadar 'aybuñ şaya. (70a-11)

Eger kiçilik vaqtı girü geleydi, ki elümde bī-çāre-y-idüñ, kaçan sen, ben za'ife, qarıcığa (جَعَه) bununı gibi belā kıla-y-ıduñ? (60b-3)

-daş eki: *-daş* ekinin *karın-da eş > karın-daş* gibi bir birleşikten kalıplaştığı ifade edilmektedir.¹² Bu ek genellikle ortaklık, beraberlik ve bağlılık bildirmektedir.¹³ Eski Türkçede *-daş/-deş*, *-taş/-teş* olarak dört şekli vardı. Eski Anadolu Türkçesinde ünlü ve ünsüz uyumları dışına çıkararak çok şekilliliğini kaybetmiş, yalnızca *-daş/-deş* şeklinde kullanılmıştır. Ortaklık ve beraberlik gösteren isimler türeten bu ek *Gülistan Tercümesi*'nde 28 yerde geçmektedir. Ekin ünsüzü dal, ünlüsü ise üstün ve elif ile yazılmıştır:

a) Ekin ünlüsü 5 yerde üstün ile (ـُ):

İki kardaş (قَرْدَاشُ) var-ıdı, birisi sulţāna hıdmet iderdi ve birisi 'araq-ı cebin-ile dirilürdi. (22b-3)

Kāruvān halkı, bu sözi işidüp birez kendülere geldiler ve bununı yoldaşlığın (يَوْلَدَشْ لِيْغِنُ) ğanımet gördiler. (44b-9)

b) 23 yerde de elif ile (ـِ) yazılmıştır:

Şimdi ki söylemege imkân vardır, iy karındaş (قَرْدَاشُ) uşf-ıla, hoşluğ-ıla söyle; çünkü yarın ecel peyki irişe, nā-çār söylemeyesin. (3b-14)

İşitdüm ki yoldaşlar (يَوْلَدَاشْ لَرُ) arasında oğlan böyle eydür ki; n'olaydı ben ol ağacı bileydüm, tā du'ā kılaydum ki atam öleydi. (59a-12)

-egü eki: Ek, isimden fiil türeten *-e* ile fiilden isim türeten *-gı* ekinin kaynaşmasından oluşmuştur.¹⁴ Ek bir kısım kelimelerde damak ünsüzünün

¹² Tahsin Banguoğlu, *Türkçenin Grameri*, TDK Yay., Ankara 2007, s. 170.

¹³ Ahmet Caferoğlu, *Türkçede "daş" Lahikası*, İktisat Matbaası, İstanbul, 1929, s. 5.

¹⁴ Tahsin Banguoğlu, *a.g.e.*, s. 172.

erimesiyle *-egü > -ay > -ey* değişmesine uğramıştır.¹⁵ *Gülistan Tercümesi*'nde bu ek iki örnekte geçmektedir. Ekin ilk ünlüsü üstün ile (ـُ), ikinci ünlüsü ise ötreli vav ile (ـُ) karşılanmıştır:

Ālemde hergiz kimse kendü cāhilligine ikrār itmiş degüldür; meger şol kimesne ki meclisde biregü (بِرِغُو) sözünü henüz düketmedin ol söze başlaya. (47b-10)

Ne-y-çün güyegüne (نِغُو) tımār itdürmezsin? (31a-9)

-ge eki: Eski Türkçede *-ka/-ke* şeklinde olup benzerlik anlatımı ile kullanılmaktaydı.¹⁶ Eski Anadolu Türkçesinde ek *-ge* şeklindedir. *Gülistan Tercümesi*'nde yalnız *öz-ge* kelimesinde üç yerde geçen ekin ünlüsü he ile (ـِ) karşılanmıştır:

Vallahi güniledüm ki benden öze (اَسْ) kimse senün cemālünı göre ve ben maħrüm olam. (51b-14)

-ki eki: Eski Türkçede *-ki/-kı* şeklinde idi. Eski Anadolu Türkçesinde de hem kalın hem ince şekilleri görülür. Ekin tek şekilliliği Eski Anadolu Türkçesinden sonra umumileşmiş ve günümüze kadar *-ki* kullanılagelmiştir. *-ki* eki isim kök ve gövdelerine doğrudan doğruya eklendiği gibi, bulunma ve ilgi hâlleri ile de birleşmektedir. Bulunma hâli ekinde sonra gelince de bulunma ifade eden ve hem isim hem sıfat olarak kullanılan kelimeler türetir. İlgi hâli eki ile kullanılışı aitlik ifade eden zamir işleyişinde olan kelimeler meydana getirir. *Gülistan Tercümesi*'nde ekin ünlüsü ye, he ve esre olmak üzere üç şekilde karşılanmıştır:

a) 16 yerde ye ile (ـِ):

Hasan-ı Meymendî'ye eyitdiler ki Sulţān Maħmūd'uñ bunca şahib-cemāl kıları vardır, Ayas'a maħabbeti ziyâdedür ve andaki (اِيْ) gibi hiç birine maħabbet itmemişdür (49b-12).

Eger gönlündeki (كَلْبِيْ) ğuşşayı söylersen bir kişiye söylegil ki; güler yüzünün naqdı-y-ıla seni āsüde kıla. (35b-8)

Ve 'ābidün didārında gördi evvelki (اِيْ) hey'et qalmamış, aq kızıl reng belürmiş (28a-5).

Şimdiki (مُدْكِي) zamānuñ zāhidleri yüzleri halka, arqaların kıbleye idüp namāz kılırlar. (7a-9)

¹⁵ Zeynep Korkmaz, *a.g.e.*, s. 120.

¹⁶ Ahmet Cevat Emre, *Türk Dil Bilgisi*, İstanbul 1945, s. 155.

b) 4 yerde he ile (ه):

Bir zamāndan şoñra gördüm ki evlenmiş ve oğlancukları olmuş ve ol evvelki (هكؤ)
vaḳtı geçmiş, hevesi güli şolmuş. (60a-1)

c) 1 yerde esre ile (ـ)

Tā ki evvelki (هكؤ) revnaḳ yirinde ḳala ki dāyim böyle olmaz. (46b-2)

Metnimizde *-ki* eki 4 yerde uyuma girmiş olarak *-ḡi* şeklinde geçmektedir:

Eger maşlaḫat görürseñ ki iḳlīmümüz vücūduñla müşerref ola, andaḡı (هكؤدغی)
manşibuñdan niçe ziyādeler ola diyü. (19b-9)

Eyle ki havādaḡı (هكؤاداغی) ḳuşlar mecmū'ı ḫurūş itdiler. (8b-5)

Ol gögercin ki ayruḳ yuvasın görecek degüldür, ḳaza anı duzaḳdaḡı (هكؤدغی)
dāneye iledür. (42b-8)

Oğlancuklardan evvelki üstāduñ ḳorḳusı ḡitdi ve şoñraḡı (هكؤدغی) üstāduñ melek-
şıftanı görüp birbirine dīv oldılar. (62b-1)

-la eki: Eski Türkçede *-laḡ/-leg* şeklinde idi. İsimden fiil türeten *-la-* ile fiilden isim türeten *-g* ekinin kaynaşmasından oluşmuş bir birleşik ektir. Eski Anadolu Türkçesinde *ḡ/g* ünsüzünün düşmesiyle *-la/-le* şekline gelmiştir. *Gülistan Tercümesi*'nde bir kelimedede görülen *-la* ekinin ünlüsü he ile (ه) yazılmıştır:

Tekellüf-ile gülşeker yiseñ ziyān ider, veḡer ḳurı etmegi ki ḡic ve açla (هكؤدغی) yiyessin
gülşeker olur. (34b-8)

-lu/-lü eki: Eski Türkçede *-liḡ/-lig* şeklinde idi. Batı Türkçesinde *ḡ/g* 'ler düşmüştür. Bu düşüş ekin ünlüsünün yuvarlaklaşmıştır.¹⁷ Eski Anadolu Türkçesinde kökün ünlüsü ne olursa olsun, ekin ünlüsü daima yuvarlaktır.

Gülistan Tercümesi'nde isimlerden sıfat yapmak için kullanılan *-lu/-lü* eki genellikle köke bitişik yazılmaktadır. 85 yerde geçen ekin ünlüsü hep vav ile (و) karşılanmıştır:

Arpa etmegin yiyüp oturmaḡ yigrekdür rāḫat-ıla, altunlu (هكؤدغی) ḳor ḳuşaḳ ḳuşanup
kendü gibi bir ādem oḡlanına ḳulluḳ itmekden. (22b-9)

‘Ābid-i cāhil yayaḡ ve süst, ‘ālim atludur (هكؤدغی) ve uyur. (74b-9)

Pādişāha dervīşüñ sözi ḳuvvetlü (هكؤدغی) söz geldi, eyitdi: Benden ne dilersin? (21b-9)

N’olaydı ki yüklü (هكؤدغی) ‘avratlar eger vilāyet vaḳtında yılan toḡuraydı yigreg-idi
andan ki bedbaḫt oḡlan toḡaydı. (65a-2)

Bitişen harflerden sonra genellikle köke bitişik yazılan *-lu/-lü* eki 4 yerde bitişik harflerden sonra geldiḡi hâlde ayrı yazılmıştır:

Eyüler ḫod ululardur ve baḫtlulardur (هكؤدغی) (78a-11)

Ḫalk incididen yavuz tāli‘lü (هكؤدغی) kimse yoḡdur ki muşibet ḡüninde kimse aña
yār olmaz. (71a-4)

Devletlüler (هكؤدغی) kendülerden ön geçenler vāḳı‘aları-y-la öḡüt tutarlar andan
öñdin ki kendüye vāḳı‘a uğraya ve şoñra gelenleriñ vāḳı‘asından öḡüt dutarlar.
(77a-1)

Ne ḫoş didi ol ḫatun ḳişi kendü oḡlına, çün ki pil tenlü (هكؤدغی) ḳablan aḫtarıcı gördi.
(60b-2)

-luḡ/-lik, -luḡ/-lük eki: Eski Türkçeden beri *-luḡ/-lik, -luḡ/-lük* şeklinde olan ek, yuvarlaklık-düzlük uyumuna baḡlıdır. Genellikle isim ve sıfatlardan soyut anlamlı isimler yapmaktadır. *Gülistan Tercümesi*'nde ek, 187 yerde düz ünlülü olarak geçmekte ve ünlüsü de hep esre ile (ـ) yazılmaktadır:

Çün-ki araya ‘aşıḳlıḳ (هكؤدغی) ve ma‘şūḳlıḳ düşdi efendilik ve ḳullıḳ aradan ḡitdi.
(50a-7)

Ḫasūd ḫalk ni‘metinden baḫıllıḳ (هكؤدغی) ider ve bī-ḡünāḫ ḳişileri düşmen dutınur.
(74b-1)

Yavuzlardan eylük öḡrenecek degülsin ki ḳurd dikicilik (هكؤدغی) pıtmaz. (71b-5)

Bir vaḳt Şām vilāyetinde fitne ḳopdı ve ḳatılıḳ (هكؤدغی) oldı. (61b-8)

Eger ḳiçilik (هكؤدغی) vaḳtı ḡirü geleydi, ki elümde bī-çāre-y-idüñ, ḳaçan sen, ben
za‘īfe, ḳarcuḡa bunuñ gibi belā ḳıla-y-ıduñ? (60b-2)

Ek 30 yerde de *-luḡ/ -lük* şeklinde yuvarlak ünlülü olarak geçmektedir ve ünlüsü:

¹⁷ Faruk Kadri Timurtaş, *Eski Türkiye Türkçesi XV. Yüzyıl, Gramer, Metin, Sözlük*, Akçaḡ Yay., Ankara 2005, s. 78.

a) 28 yerde ötre ile (ُ) :

Düşmen çün cemî'-i hîle-y-ile başa varmaya, dostlık şüretin gösterür; andan şoîra dostluğ (لُوسْت لُوق) ile işler ider ki hiç düşmen idemez. (69b-13)

Çul oldur ki eksüklüğün (بِلُوق سَكَاك) bilüp 'özrini Hağ dergâhına getüre. (1b-11)

Arpa etmegün ziyüp oturmağ yigrekdür rağat-ıla, altunlu çor kuşak kuşanup kendü gibi bir âdem oğlanına kulluğ (لُوق لُوق) itmekden. (22b-10)

Gerçi Hâtim-i Tây bâkî kalmadı; velîki tâ ebed eylük (بِلُوق) birle adı meşhür oldı. (32a-5)

Ve düşmen yavuzluğdan (بِلُوق لُوق) artuğ eylük görmez. (46b-9)

b) 2 yerde ise ekin ünlüsü vav ile (و) yazılmıştır:

Ulu ve 'âkıl dimesünler şol kimseneye kim ulularuñ adını eylüğ-ile (بِلُوق لُوق) yâd itmeye. (23b-8).

Yılanuñ başın düşmen eli-y-ile dög ki iki eylügün (بِلُوق لُوق) birinden hâlî olmayasın ki; eger bu gâlib ola yılanı depeledüñ veğer ol gâlib ola düşmenden kurtulduñ. (69b-15)

-nci/-nci eki: Eski Türkçede ek *-nç* şeklinde idi. Daha sonra ekin sonuna bir iyelik eki *i* eklenmiş ve Batı Türkçesine umumiyetle *-nçi* şeklinde geçmiştir. Ek, sonradan katılan bu *i* iyelik ekinin klişeleşmesi ile ortaya çıkmıştır. Eski Anadolu Türkçesinde bir süre yalnız ç'li kullanılmış, daha sonra ç'nin tonlulaşması ile *-nci* şekline girmiştir.¹⁸ Eski Anadolu Türkçesinde ekin ünlüsü daima düz kullanılmıştır. Bugün ekin ünlüsü düzlük-yuvarlak uyumuna bağlı olarak kullanılmaktadır.

Derecelendirme sıfatları ve sayı isimleri yapan bu ek *Gülistan Tercümesi*'nde 16 yerde geçmektedir ve ünlüsü hep esreli ye ile (ُ) yazılmıştır:

Beşinci (بِلُوق لُوق) pişekârlardur ki sa'y-y-ı bāzū-y-ıla kifāf hāşıl iderler, tā ki etmeg-içün yüz şuyın dökmeşer ve ellerin kimse öñine şunmayalar. (42a-11)

İkinci (بِلُوق لُوق) 'âlimlerdür ki mantıq-ı şîrîn-ile ve faşâhat ve belâğat kuvveti-y-ile her yire ki vara hîdmetine iğdām gösterüp ve ikrām ideler ve sefer gānîmet-ile geçe. (41b-1)

Dördüncü (بِلُوق لُوق) hoş-hānlardur ki hañçere-i dāvūdî-le şuları ağmağdan ve kuşları uçmağdan girü çutarlar. (42a-3)

İki şabâh eger bir kişi şahuñ hîdmetine gelecek olursa üçüncü (بِلُوق لُوق) gün aña luğf-ıla nazâr ider. (24b-2)

-rek eki: Eski Türkçe ve Eski Anadolu Türkçesinde *-rak/-rek* şeklinde olan ek, sıfatlardan ve zarflardan üstünlük ve en üstünlük derecelerini ifade eden kelimeler türetmektedir. *Gülistan Tercümesi*'nde *yigrek* kelimesinde 35 yerde geçmektedir, ünlüsü de üstün ile (ُ) karşılanmıştır:

Şol kişinüñ kim uyuduğı uyanuğ olduğından yigrek (بِلُوق لُوق) ola, anuñ gibi yavuz dirliklü ölmek yigdür. (13b-13)

Dili kesilmiş kişi bucağda oturmuş, yigrekdür (بِلُوق لُوق) şol kimseden ki dili kendü hükminde olmaya. (3b-8)

-sul eki: İşlek olmayan eklerden biridir. İsimden benzerlik fiili türeten *-sı/-si*; *-su/-sü* ekiyle, fiilden isim türeten *-l* ekinin kaynaşmasından oluşmuş bir ektir.¹⁹

İsimlerden sıfat türeten bu ekin *Gülistan Tercümesi*'nde bir tek örneği vardır ve ünlüsü de vav ile (و) yazılmıştır:

İy 'azîz söyleme ki yoğsullığda (بِلُوق لُوق) ölmek yigdür, nesne uma kimsenüñ çatına varmağdan. (33a-2)

-suz/ -süz eki: Eski Türkçede *-suz/-süz*, *-sız/-siz* şeklinde idi. Eski Anadolu Türkçesinde sadece *-suz/-süz* şeklinde yuvarlak ünlülü kullanılmıştır. *-lu/-lü* ekinin olumsuzudur. İsimlerden sıfat yapan *-suz/-süz* eki *Gülistan Tercümesi*'nde daima yuvarlak ünlülü olarak geçmektedir ve iki şekilde yazılmaktadır:

a) 56 yerde ötre ile (ُ) yazılmıştır:

İrâdetsüz şâkird altunsuz (بِلُوق لُوق) aşık gibidür ve ma'rifetsüz müsâfir çanatsuz kuş gibidür. (74b-6)

Senüñ şöbetüñde, sen şüretlü devletsüz (بِلُوق لُوق) gereg-idi. (53b-2)

Elsüz (بِلُوق لُوق) ve ayaksuz kişi biñ ayakluşu depeledi. (40a-1)

¹⁸ Muharrem Ergin, a.g.e., s.,168.

¹⁹ Zeynep Korkmaz, a.g.e., s. 140.

Veger görem ki, göz süz (ُؤُؤُؤ) öñinde kıuyı ola eger dınmayam günâhdur. (23b-1)

İy himmetsüz! (ُؤُؤ) tanur mısın ki bu günde seni unıda? (64a-11)

b) 13 yerde ötreli vav ile (ُؤ) yazılmıştır:

Bārī pādīşāh eyitdi: Sürün bu müsrif devletsüzi (ُؤُؤ) ki, ben buña bunca ni‘met virdüm, isrāf itdi. (14b-3)

Sübhāne’llāh ki biñ ayāğ-la eceli geldi, bir elsüz (ُؤ) ve ayaksuz kişiden kaçup kırtulmadı. (40a-2)

İki fāyife ‘ālemde ‘abeş zahmet çekdi ve fāyidesüz (ُؤ) sa‘y eyledi: Biri şol ki māl cem‘ itdi, yimedi ve biri anlar ki; ‘ilm taḥşīl itdiler, anuñ-ıla ‘amel itmediler. (66b-12)

Ve ‘amelsüz ‘ālim yimişsüz ağaç gibidür ve ‘ilmsüz (ُؤ) zāhid kapusuz ev gibidür. (74b-7)

Gülistan Tercümesi’nde, -suz/-süz eki genellikle ayrı yazılmaktadır, ancak 16 yerde bitişik yazılmıştır:

Saña bizüm gibiye taḥammül itmek gerekdür ki, hiç kimsene yimişsüz (ُؤ) ağaca taş atmaz. (17b-14)

Gümān-ıla ot içmek ve görmedügi yola yoldaşsuz (ُؤ) gitmek şavāb rāyınuñ muḥālifidür ve ülü’l-elbāb ‘ahdin şımağdur. (75a-11)

2. Fiilden İsim Türeten Eklerle Türetilen İsimler

-a/-e eki: Eski Türkçe ve Eski Anadolu Türkçesinde *-a/-e* şeklinde görülmektedir. *Gülistan Tercümesi*’nde kalıplaşma yoluyla oluşturduğu *çevre*, *yara* gibi kelimelerde geçmektedir. Ekin ünlüsü üstünlü he ve üstün ile yazılmaktadır:

a) 7 yerde üstünlü he (ُؤ , ُؤ) ile yazılmıştır:

Bir gice çevre (ُؤ) yanumda yāranlar yatmışlar ve ben, namāz kırup tilāvet-i Qur’ān’a meşğül oturdum. (25b-8)

Şağ olan kişiye yara (ُؤ) derdinden ğam yok. (56b-12)

b) 7 yerde de üstün ile (ُؤ) yazılmıştır. Kendisinden sonra başka bir ek (iyelik, hâl, sıfat vb. eki) geldiği zaman ekin üstün ile karşılandığı görülmektedir:

Her kişün ki gönline irişdüñ, andan soñra yüz eylük dağı idesi olursan ĩmin olma ki; demren yaradan (ُؤ) çıkar velikin söz demreni gönülde ebedi kalur. (44a-1)

Bir cömerd kişi Tatar cenginde yaralu (ُؤ) oldu. (35a-2)

Benüm yandugımı ayruğ kişiye nisbet itme; zırā tuz anuñ elindedür ve benüm yaram (ُؤ) üzerindedür. (57a-4)

Baḥşāyış begenilmişdür, lākin ḥalk incidicinüñ yarasına (ُؤ) merhem urma. (69a-3)

-er eki: Bu ek aslında geniş zaman sıfat-fiil ekidir. Kalıplaşarak bazı kelimelerde geçici değil, kalıcı isimler yapar. Kalıcı isimlerden bir kısmı araç-gereç isimleridir. *Gülistan Tercümesi*’nde *keser* kelimesinde geçmekte ve ekin ünlüsü üstün ile yazılmıştır:

Kimesne taş yüzünden balçığı keser-ile (ُؤ) keyle kızamaz ki, senüñ iri āvāzuñ yüregi şol vech-ile kıazar. (49b-5)

-egen eki: Bu ek Eski Türkçede bulunmamaktadır. Eski Anadolu Türkçesinde *-agan/-egen* şeklinde kullanılmaktadır. Ekin, fiilden *-ge- > -e-* fiil türeten ek ile eski bir *-gen* sıfat-fiil ekinin birleşmesinden meydana geldiği ifade edilmektedir.²⁰

Daha çok tek heceli geçişsiz fiil köklerine gelen, eklendiği fiildeki hareketi sürekli olarak yapanı, çokça yapanı gösteren ve abartma görevinde sıfatlar türeten bir ektir.²¹ *-agan/-egen* eki ile türetilmiş bazı isimler de vardır. *Gülistan Tercümesi*’nde *kes-egen* kelimesinde geçen bu ekin ünlüsü üstün ile (ُؤ) karşılanmıştır:

Çarasuzluk vaktında ki kişün kaçacak yiri olmaya, elin kesegen (ُؤ) kılıca karşı dutar olur. (9b-4)

-ğ eki: Eski Türkçede *-k/-k* şeklinde idi. Eski Anadolu Türkçesinde *-k/-k*, *-ğ/-g* bazen *-h* şekilleri de görülmektedir. Yaptığı isimler umumiyetle fiilin gösterdiği harekete uğramış olan, bazen de o hareketten doğmuş bulunan veya o hareketi yapan çeşitli nesnelere karşılar. *Gülistan Tercümesi*’nde *ulağ* ve *bağ* kelimelerinde geçmektedir:

²⁰ Tahsin Banguoğlu, *a.g.e.*, s. 229.

²¹ Zeynep Korkmaz, *a.g.e.*, s. 140.

Vallahi işitdüm ki deveyi ulağ (و لا غ) tutarlar, ol korkudan kaçaram. (16a-1)

Dâyim yimegi 'âdet idinme ki nefsiñ bağınıñ (باغ نك) miğdârı kıldan incedür; ve sen çok yimeg-ile nefsi eyle bisledüñ ki demür zincir olursa üze, kıll ne olur!

-gen eki: Eski Türkçede *-ğan/-gen* şeklinde idi. Eski Anadolu Türkçesinde *-ğan/-gen* şeklindedir. Birden fazla heceli fiillerden, yani umumiyetle fiil gövdelerinden isim yapar. Bugün eklendiği fiilin son ses durumuna göre *-ğan/-kan* biçimlere giren ek, genellikle fiil gövdelerinden “alışkanlık” sıfatları türeten işlek bir ektir. Daha çok *-l-*, *-n-*, *-r-*, *-ş-* ekleriyle kurulmuş fiil çatılarına getirilerek alışkanlık ve huy gösteren abartmalı sıfatlar türetir. *Gülîstan Tercümesi*'nde *göm-ül-gen* kelimesinde geçmektedir ve ünlüsü üstün ile (ـَ) yazılmıştır:

Kaçan arı etekli dirilir; ol bi-çâre ki tâ yaçasına degin gömülgene (گوملاگنه) düşmiş ola? (50b-7)

-gin/-ğün eki: Eski Türkçede *-gın/ -gin/ -gun/-gün, -kın/-kin, -kun/-kün* şeklinde idi. Eski Anadolu Türkçesinde daha ziyade *-gun/-gün* şeklinde kullanılmıştır. Tek heceli fiil köklerine getirilen ekin işlevinde bir büyütme ve aşırılık anlamı vardır. *Gülîstan Tercümesi*'nde *diz-gin* ve *az-ğün-lığ-a* kelimesinde geçen *-gin* ekin ünlüsü esre ile (ـَ) ve *-ğün* ekin ünlüsü vav ile (ـُ) yazılmıştır:

Bârî anlaruñ-ıla münâsebetümüz var-ıdı, dizginini (دزگینی) dutup bu beyti didüm... (39b-4)

Mücerred hayâl-ı bâıl-ıla bunları hor görüp ve bunlaruñ terbiyetinden yüz döndürüp ve bunları azğunlığa (اغونلغ) mensüb eyleyüp revâ degüldür... (29b-7)

'Avratlar-ıla tanışık itmek azğunlıkdur (اغونلوق دُر) ve müfsidlere cömerdlük itmek ki fesâdına şerîk olursın. (72b-8)

-gü eki: Eski Türkçe *-ğu/-gü* nadiren *-ku/-kü*²² şeklinde idi. Eski Anadolu Türkçesinde *-ğu/-gü* şeklinde daima yuvarlak idi. Ünlü ve ünsüz uyumlarına

²² A. Von Gabain, a.g.e., s. 52.

bağlanması Batı Türkçesinin son zamanlarında olmuştur. Fiilin gösterdiği hareketle ilgili çeşitli anlamda soyut ve somut isimler türetmektedir. *Gülîstan Tercümesi*'nde *sevgü* kelimesinde geçen ekin ünlüsü ötre ile (ـُ) karşılanmıştır ve bir yerde geçmektedir:

Altun gerekmez ki aña bir Darb sevgülüdür (درب اولدور) on batman altundan. (61a-3)

-ı/-i eki: Eski Türkçedeki *-ı-ğ, -i-g* ekinden gelmektedir.²³ Eklerin sonundaki *-ğ/-g*'ler düşerken aradaki yardımcı ünlü fiilden isim yapma eki durumuna gelmiştir. Eski Anadolu Türkçesinde *-ı/-i* ve *-u/-ü* şeklindedir. *Gülîstan Tercümesi*'nde ekin yazılışı iki şekilde karşılanmıştır:

a) 7 yerde esre ile (ـَ):

Çıksun yavuz şanılu (چاگن اولدور) kişinüñ gözi ki hüner anuñ katında 'aybdur ve eger yitmiş dürlü 'aybuñ olursa dost görmez illâ bir hünerüñi görer. (51b-8)

Tâ ki ev-ile dükkân-ıla dutıya (دوتی) durursın. (41a-6)

Eyitdi kim benüm meylüm buña artuğ-ıdı ki, bir zamânda bir yazıda (بازد) yorulmuş-ıdum bu beni deveye bindürdi, ve anuñ elinden bir tâziyâne yidüm idi oğlanlık vaktında. (24a-2)

b) 5 yerde de esreli ye ile (ـِ):

Tahkik cehennem 'azâbi-y-ıla berâberdür uçmağa konşı (اچماگه) ayağı-y-ıla varmağ. (33a-7)

Yazılarda (بازد) kalmış dermândeğe bişmiş salgam yigdür ham gümişden. (36b-15)

-ıcı/-ici eki: Eski Türkçedeki *-ğuçı/-güçi < gü+çi* birleşik şekilden geldiği kabul edilmektedir.²⁴ Eski Anadolu Türkçesinde *ğ* ve *g*'lerin düşmesi sebebiyle *-uçı/-üçi* şekline geçmiştir. Sonradan *ç*'nin tonlulaşması ve yuvarlak ünlünün düzleşmesi ile *-ıcı/-ici* biçimini almıştır. Bir işi hünerle ve alışkanlık hâlinde yapmayı göstermek üzere, isimler türetir.²⁵ *Gülîstan Tercümesi*'nde 39 yerde

²³ Tahsin Banguoğlu, a.g.e., s. 244.

²⁴ Tahsin Banguoğlu, a.g.e., s. 246.

²⁵ Faruk Kadri Timurtaş, a.g.e., s. 81.

geçen bu ekin ilk ünlüsü daima esre ile (→), ikinci ünlüsü ise esreli ye ile ( ) yazılmaktadır:

Çün ardından cān alıcı ( ) düşmen gele, segirdür kişiniün eccl ayağın bağlar; ol demde ki düşmen arddan irişe kiyānī yay çekmege mecāl qalmaz. (40a-5)

Şimdi kendüne gel ki elüñde ni' met var, ki bu ni' met ve milk elden ele gidicidir ( ) (21b-13)

Çün-ki şeştānuñ āhengi müstakīm ola, çalıcı ( ) ne vaqt anuñ kulağın burasıdır? (8a-13)

Çün-ki yırtıcı ( ) dırmağun yokdur yavuzlar-ıla şavaşı az eyle; tā ki rüzigār elin bağlaya, dostlar muradınca beynisin çıkar. (18b-15)

Ancak, -ıci/-ici ekinden sonra (bildirme, çokluk, hâl vb.) eklerinden herhangi biri gelince o zaman ekin ikinci ünlüsü de harfle ( ) değil, hareke ile (→) yazılmaktadır. 18 yerde bu şekilde geçmektedir:

Nefs bisleyiciden ( ) hünner gelmez ve bī-hünner nesneye lāyık degüldür. (76a-11)

Yavuzlardan eylük öğrenecek degülsin ki çurd dikicilik ( ) itmez. (71b-5)

Ol cihetden ta'n idicilerün ( ) ilili uzundur. (79b-5)

Bahşāyış begenilmişdür, lākin halk incidicinün ( ) yarasına merhem urma. (69a-3)

-k/-k eki: Eski Türkçede -k/-k, -uk/-ük şeklinde idi. Batı Türkiyesinde ise ekin ünlüsü yardımcı ses sayılarak -k/-k şeklinde geçmiştir. Eski Anadolu Türkçesindeki yuvarlaklaşma temayülü bazı örneklerde eski şekilleri bir müddet muhafaza etmiş, sonradan aradaki ünlü yardımcı ses hâline gelmiştir. Bu ekle pasif anlamlı soyut ve somut isim ve sıfatlar, alet ve eşya isimleri türetilmektedir. Ünlü ile biten tabanlara doğrudan doğruya, ünsüzle biten tabanlara ise araya yardımcı ünlü alarak eklenmektedir. *Gülistan Tercümesi*'nde ek 29 yerde geçmektedir:

Ve buđaklar ( ) tıflınuñ başına bahār mevsiminüñ kudūmi-y-ile çiçeklerden tāc-ı nevrūzı vurmuşdur. (2a-9)

Devletün yānı kıldı ki cihānuñ eyüsin ve yavuzın şınamış, ıssı şovuk ( ) çekmiş bir pīr şoĥbetine düşdün ki senüñ kadruñi bilür ve maĥabbet şartın yirine getirür. (58b-1)

Bu sözden maqşūd oldur ki; şınamamışa büyük ( ) iş ışmarlaya, 'ākıbetü'l-emr pişmān ola. (65b-9)

Çarınıñ esiri olan iki gice uyumaz; bir ol gice ki tok ( ) ola ma' de ağırlığından ve şol gice kim aç ola gönüli tarlığından uyumaz. (72b-7)

Arpa etmegin yiyüp oturmağ yigrekdür rāhat-ıla, altunlu kor kuşak ( ) kuşanup kendü gibi bir ādem oğlanına kulluk itmekden. (22b-9)

Ve kuşlar, anuñ yiyecek yidüğünden sonra etmegi uvağın ( ) lırmış degüldi. (39a-4)

-ka eki: Eski Türkçede seyrek olarak kullanılan ek -ga/ge şeklinde idi.²⁶ Ekin eski bir -ge-g birleşiminden geldiğini tahmin edilmektedir (*tal-ga-g>tal-ga gibi*).²⁷ Bu ek genellikle son sesi akıcı ünsüzlerden oluşan kelimelere getirilmektedir.²⁸ Katı ünsüzlerden sonra *kıska>kısa* damak ünsüzünü düşürdüğü görülmektedir. *Gülistan Tercümesi*'nde *talka* kelimesinde geçen ek akıcı ünsüzden sonra geldiği hâlde damak ünsüzünü korumuştur. *Gülistan Tercümesi*'nde iki yerde geçmekte ve ünlüsü he ( ) ve ( ) ile yazılmıştır:

Ve kendü talğa ( ) içinde cān virürken eydür-idi ki; 'ışş sözini şol bağtaldan gizleñ ki dermandalık güninde yārin unıdur. (57b-1)

Ol vaqt naşihatımı kabül eylemedün ki pādīşāhlaruñ işi deñiz seferi gibidür; ya genç ĥaşıl kılursın, ya talğa-y-ıla ( ) ölürsün ki ĥakimler dimişlerdür. (17a-5)

-ku eki: Eski Türkçe -gu/-gü nadiren -ku/-kü²⁹ şeklinde idi. Eski Anadolu Türkçesinde -ku/-kü, -gu/-gü şeklindedir. Daha çok tek heceli fiil tabanlarından isimler yapan ek alet isimleri ve bazen çeşitli anlamda soyut ve somut isimler türetmektedir. *Gülistan Tercümesi*'nde 4 yerde geçen -ku ekinin ünlüsü ötreli vav ile ( ) karşılanmıştır:

Yorulmuş ve döğülmüş kişi çarının toyurdı, uykusı ( ) geldi, uyudu. (44b-10)

²⁶ A. Von Gabain, a.g.e., s. 51.

²⁷ Tahsin Banguoğlu, a.g.e., s. 238.

²⁸ Hanza Zülfikar, *Terim Sorunları ve Terim Yapma Yolları*, TDK Yay., Ankara 2011, s. 83.

²⁹ A. Von Gabain, a.g.e., s. 52.

Hırka n'eyesün kendüde hevā vü heves gālib olup, namāz kılmayup, şehvet arzusında gündüzleri gıce kılup ve giceleri ğaflet uykusında (أيقوسندده) geçürüp, öñine ne gelürse yiyüp ve diline ne gelürse söylecek, ol kaçan derviş olur? (31b-8)

-m eki: Bu ek, genellikle bir defada veya bir hamlede olan işi ve mahsullünü ifade eden isimler türetir. *Gülistan Tercümesi*'nde ölüm kelimesinde geçen ekin yardımcı ünlüsü ötre ile (ـ) yazılmıştır:

Pādişāhlardan birisi, ölüm (م) hastalığına düşdi. (8b-12)

-me eki: Kullanılışı bugünkünden pek farklı değildir. Ancak Eski Anadolu Türkçesinde bu ekle daha çok somut anlamda isim yapılmakta idi. Ekin hareket ve oluş ismi olarak ve *-mek* mastarın hafifletilmiş biçimi olarak kullanılması, sonradan ortaya çıkmıştır.³⁰ *Gülistan Tercümesi*'nde iki yerde geçen ekin ünlüsü üstün ile (ـ) yazılmıştır:

İy ciğer-küşem, tā ki müşibet iki olmaya; biri sermaye ziyānı, birisi düşmen gülmesi (ألمسرى) (47a-3)

Aç ve susuz hemān ölmesi (ألمسرى) kalmış idi ve ol hāletde bu beyti okudı... (45a-14)

-mağ/ -mek eki: Eski Türkçe, Eski Anadolu Türkçesi ve Türkiye Türkçesinde *-mağ/-mek* şeklindedir. Fiilin mastar şeklidir; bir hareket ve oluşun soyut ismidir. Her fiil tabanına getirebilir. Mastarlar ismi niteliğinde oldukları için ismin cümledeki bütün fonksiyonuna sahiptir. Kullanışı bugünkünden farksızdır. Kalın ünlülü fiil tabanlarına *-mağ* (مَاق), ince ünlülü fiil tabanlarına ise *-mek* (مَك) şeklinde gelen bu ekin ünlüsü:

a) 253 yerde üstün ile (ـ) yazılmıştır:

Kişi hiç nesneye gönül bağlamak (بوقلمق) gerekmez ki gönüli girü alılabilmek müşkildür. (55b-8)

Çuru etmeg-ile ve pāre pāre hırka-y-ıla kanā'at itmek yigrekdür ve kendü miñneti yükün çekmek yigrekdür, halkuñ minneti yükün çekmeden (چك دن) (32b-14)

Çün ki cān gitmege kaçd eyleye, taht üzerinde ve çuru yerde ölmek (مك) ikisi birdür. (10a-7)

Dimek (مك) olur ki; Allah Allah ne bu sözün yiridür? (17b-3)

b) Ekin ünlüsü bir yerde ise üstünlü elif ile ( ) yazılmıştır:

Bāliğ olmağun (مماغوك) nişānı vardır: birisi on biş yaşamak ve ikinci ihtilām olmağ ve üçüncü kıl bitmek. (65a-5)

-mur eki: İşlek olmayan bir ektir. Eski Türkçede *-mır/-mur* şeklinde kullanılmıştır. Eski Anadolu Türkçesinde *-mur/-mür* şeklinde olup ünlü uyumuna bağlı değildir. *Gülistan Tercümesi*'nde *yağ-mur* kelimesinde geçmektedir. Ünlüsü ötre ile (ـ) yazılmıştır:

Çün-ki gelürün yoğdur hırcı āheste kıl kim gemiciler bir meşel eydürler: eger kühistanlarda yağmur (مزر) yağmaya, bir yıl içinde Dicle ırmağı çuru çay ola. (63a-2)

-n eki: Eski Türkçeden beri kullanılan eklerdendir. Ekin yardımcı ünlüsü hem düz hem yuvarlak olarak kullanılmıştır. Bu ekle çeşitli anlamda isimler türetilmektedir. *Gülistan Tercümesi*'nde 22 yerde geçen ekin yardımcı ünlüsü:

a) 5 yerde düz (-ı/ -i) olup esre ile yazılmıştır (ـ):

Ekine çün ki biçin (عج) vaqtı gele, gök ve yeñi tahtı gibi şalınmaz. (60a-9)

Atlas u kimhā zıst olur ol vaqt ki, çirkin gelin (عقن) giye. (31a-7)

Velikin şāhib-diller rāyı üzerine, ki sözün yüzi anlardan örtülü degüldür, mev'ızalar incüsün 'ibāret dizinine (دنه) dizmişlerdür ve acı naşihatardan zarāfet balına karışdırmışlardur tā ki okuyup diñleyenlerün tabi'atları, kabül itmek devletinden mahrüm kalmaya. (79b-8)

Nite-kim çārsü köpekleri tazıları gördükçe irakdan ürer ve yakın (عقن) gelmez. (72b-1)

Ekine (عنه) çün ki biçin vaqtı gele, gök ve yeñi tahtı gibi şalınmaz. (60a-9)

b) 6 yerde yuvarlak -u/-ü- olup ötreli vav ile ( ) yazılmıştır:

Çuru bahāsını virüp şatun (عقن) alğıl ki resm-i zulm kalmaya ve köy hırcı olmaya. (18a-15)

³⁰ Mustafa Özkan, *Türk Dilinin Gelişme Alanlar ve Eski Anadolu Türkçesi*, Filiz Kitabevi, İstanbul 2009, s. 121.

Bilmek gerektür ki kişi bî-fâyide çırâk tütünin (بۆن) yimek 'âkıllar tarîkı degüldür. (79b-6)

c) 11 yerde ise ünlüyle biten fiil tabanına gelmektedir:

Kişi ki cāmından nevmiz ola, dili uzun (ن) olur; şol çetük gibi ki kelb elinde zebün olcaç kelbün yüzine yapışur. (9b-6)

Ol cihetden ta'n idicilerün dili uzundur (ن) (79b-4)

-nç eki: Türkçede eskiden beri kullanılan işlek bir ektir. Eski Türkçede *-nç*, *-nçu/-nçü* şeklinde idi. *Gülistan Tercümesi*'nde bir tek *ödünç* örneği vardır:

Baylardan nesne dile ve fakirlerine ödünç (ن) vir. (29a-7)

-u/-ü eki: *-i/-i* fiilden isim yapma ekinin yuvarlak şeklidir. *Gülistan Tercümesi*'nde 33 yerde geçen *-u/-ü* eki iki türlü yazılmıştır:

a) 27 yerde vav ile (و):

'üdi eger oda bırakmayalar ve miski ezmeyeler koşularından (ن) yaide yok. (40b-8)

Bu āsāndur ki diriyi öldüreler, velikin ölü (ن) yine diri olmaz. (72a-1)

Vallahi ne kadar ki anuñ sāyesinde rāhat olupdururvan, daħı ziyāde qorqu (ن) içindeyem ki zarifler dimişlerdür... (15a-2)

Şuyı bınar başından bağla ki çün ırmağ tolu (ن) şu ola anı bağlamak muhāldür. (68a-4)

b) 6 yerde ötre ile (ن) yazılmıştır:

'âkıllar işi degüldür ki etmek ümīdi-çün kendüzünü cān qorqusı (ن) olduğu yire ata. (15b-5)

Ya hoca iki eliyle altun tutar kucağında, ya bir gün mevc ölüsini (ن) kenāra bırağur. (17a-7)

Bir niçe dīnār cem' itmiş-idi, uğurladam diyü qorqusından (ن) icelerde uyumazdı. (44b-13)

Hasan-ı Meymendī eyitdi: "Hem size daħı örtülü (ن) kalmaya." (48a-2)

-uğ/ -ük eki: Eski Anadolu Türkçesinde, ünsüz ile biten kelimelerde *-k* fiilden isim yapma ekinin yardımcı ünlüsü eke dâhil olarak kullanılmıştır. *Gülistan Tercümesi*'nde 55 yerde geçen *-uğ/ -ük* ekinin ünlüsü iki şekilde karşılanmıştır:

a) 51 yerde ötre ile (ن):

Eyitdi kim benüm meylüm buña artuğ-ıdı (ن) ki, bir zamānda bir yazıda yorulmuş-ıdum bu beni deveye bindürdi, ve anuñ elinden bir tāziyāne yidüm idi oğlanlık vaqtında. (24a-2)

Mülk üzerine olmasun ol melik kim buyruğın (ن) buyurur ve Tañrı'nuñ buyruğ dutıcı kılından olmaya. (69b-2)

Ol gice içinde hikāyet ider ki; 'ömrümde benüm bundan artuğ (ن) oğlum olmamışdur. (59a-9)

Velikin dervişlik tarîkı ayruksıdır (ن) (31b-5)

Bağlu işüñde gam yime ve gönlüñ şınuğ (ن) tutma ki āb-ı hayāt qarañulıq içindedür. (16b-7)

Bir bölük (ن) devletsüzler, bir derviş-i bî-günāhı incitdiler ve bir niçe kendülere lāyık söz söylediler. (30b-1)

b) 4 yerde ötreli vav ile (و):

Fi'l-cümle qapusını kimse açuğ (ن) görmüş degüldi ve sofrasını kimse cem' iyyet öñinde görmüş degüldi. (38b-15)

Bir zāhid bir pādīşāhuñ konuğı (ن) oldı. (25a-9)

Tā ki avından artuğın (ن) yiyüp, düşmen şerrinden emīn olup anuñ sāyesinde rāhat olam. (14b-12)

B) Türemiş Fiiller

1. İsimden Fiil Türeten Eklerle Türetilen Fiiller

-a/-e- eki: Eski Türkçede *-a/-e* şeklinde olan isimden fiil türeten bu ek fazla işlek değildir.³¹ Ek daha çok *n*, *l*, *d*, *p*, *ş*, *z* ile biten tek heceli isim köklerine

³¹ Necmettin Hacıeminoğlu, *Yapı Bakımından Türk Dilinde Fiiller*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1991, s. 172.

gelerek geçişli ve geçişsiz fiiller türetmektedir.³² *Gülîstan Tercümesi*'nde 88 yerde geçmektedir ve iki şekilde yazılmaktadır:

a) 82 yerde üstün ile (ـُ):

Bir dağı fikr iderem ki, düşmen şamatası ne benzer (بِرْدَاغِ فَفِكْرٍ اِيْدِرِمُ كِي دُشْمَنِ شَامَاتَاسِي نِه بِنَزَرِ) (15a-13)

Hâliyâ şehre geldi ve pâdişâhuñ hoş sarâyını ve bâğını bunuñ-çün düzetdiler (هُؤَزَّ تَدَلَّرَ) (27b-3)

Kendüzni âdeme benzetmek (كَنْدُوزْنِي اِيْدِمِه بِنَزَتْمَكُ)almaz, meger ki dülbendi ve giyecegi beñzeye. (40b-1)

Bir gün ta'annüt dilin uzatdı (بِرْ غُؤْنِ تَا'اَنْنُؤْتِ دِيْلِيْنِ اُوْزَاتْدِي)ve baña didi: Sen şol degül misin ki babam seni firenk elinden on altuna şatun aldı? (27a-1)

Dilegil, (دِيْلِيْغِيْلُ)başed ki dirîğ itmeye. Meger ol bâzîrgân bağıl ve nâkes harîf idi. (35a-3)

Bâliğ olmağıñ üç nişanı vardur: Birisi on biş yaşamağ (بَاْلِيْغِ اَوْلْمَاغِيْغِيْ ÜÇ NİŞَانِي)vardur: Birisi on biş yaşamağ (بِشْمَقُ) ve ikinci ihtilâm olmağ ve üçüncü kııl bitmek. (65a-6)

b) 6 yerde üstünlü elif ile (ـِ):

Var saña ne yararsa anı tut ki bizüm dilegümüzce (اَرَا سَانَا نِه يَارَارْسَا اِنِي تُوْتُ كِي بِيْزُؤْمُ دِيْلِيْغُؤْمُؤْزْجِه)olmaduñ, dilegüñce ol! (52b-7)

Veger kırk yaşadıysa (اِيْغِرْ كِرْكْ يَاشَادِيْيسَا)ki anuñ 'aql u edebi yoğ tağkîk aña âdemî dimezler. (65a-12)

Çün-ki kişiye az yimeğ tabî'at ola, açlık zahmetine uğrayıcağ (ÇÜN_KI_KIŞIYE_AZ_YIMEĞ_TABİ'AT_OLA_AÇLIK_ZAHMETINE_UĞRAYI_CAK) (34a-12)

-ar/-er- eki: Eski Türkçeden beri görülen bir ektir. Bu ek *-e-* fiillerine ettirgenlik eki *-ir-* in gelip kaynaşmasıyla meydana gelmiş bir birleşik ek olarak değerlendirilmektedir.³³ Eski Türkçede bu ekin yanında bir *-gar/-ger* eki bulunmıyordu. Batı Türkçesine geçerken *ğ* ve *g*'si düştüğü için bu ek de *-ar/-er* biçimin girmiş ve iki ek birbirine karışarak tek ek hâline gelmiştir.³⁴ Eski Anadolu Türkçesinde de umumiyetle renk isimlerinden geçişli-dönüşlülü fiiller yaptığı gibi, bazen isimlere gelerek geçişli fiiller yaptığı da görülür. *Gülîstan Tercümesi*'nde 6 yerde geçen ekin ünlüsü hep üstün ile (ـُ) karşılanmıştır:

³² Mustafa Özkan, Hatice Tören, Osman Esin, *Yüksek Öğretimde Türk Dili Yazılı ve Sözlü Anlatım*, Filiz Kitabevi, İstanbul 2001, s.472.

³³ Tahsin Banguoğlu, *a.g.e.*, s. 208.

³⁴ Muharrem Ergin, *a.g.e.*, s., 182.

Ve dağı ilm-i muhâsebede, her mesâliğ ki muhâsebe-y-ile olur, başaracağ (بِهْدَاغِ اِيْلْمِيْ مُؤْحَاْسَبِهْدِهْ, هِرْ مَسَالِيْغِ كِي مُؤْحَاْسَبِهْدِهْ-يْلِهْ اَوْلُرْ, بَاŞَارَا_CAK) (15b-2)

Tâze bahârûñ çün-ki geçdi ve şarardı (تَاْزِهْ بَاْحَارُؤْنِ ÇÜN_KI_GEÇ_DI_VE ŞAR_ARD_I) (53a-2)

Ve ol oğdukuğda kişinüñ gönlin qarardurdı (وَالْوَالْمَاغِيْغِيْغِيْ كِيŞİNÜ'Ŧ GÖN_LİN_QARARDUR_DI) (62a-11)

-da/-de- eki: Eski Türkçede *-da/-de;* *-ta/-te* olmak üzere ekin hem *d*'li hem *t*'li şekilleri vardı. Eski Anadolu Türkçesinde *-da/-de* şeklindedir. Eski Türkçede daha geniş bir kullanım alanına sahip idi.³⁵ Ek bir yandan canlılığını yitirirken öbür yandan da iki heceli yansıma kelimelere gelerek çok canlı bir ek hâlini almıştır. Genellikle iki heceli ses taklidi kelimelere gelerek geçişsiz fiiller yapmakta. *Gülîstan Tercümesi*'nde iki kelimedede 12 yerde geçen *-da/-de-* ekinin ünlüsü üstün ile (ـُ) yazılmıştır:

Bir mehpârelerden idi ki 'âbid aldayıcı (بِرْ مِهْپَاْرَهْدِرْدِنِ اِيْدِي كِي 'A_BID_ALDAYICI)firîşte şüretlü-y-idi, tâvûs zînetlü-y-idi. (27b-6)

Pâdişâh buyurdı; istediler (پَاْدِيْشَاهُ بِيْؤُرْدِي; اِيْتَدِيْلِرْ) bir bâğbânuñ oğlın buldılar bu şüret-ile, buyurdılar atasını ve anasını getürdiler, çoğ mâl ve ni' met virüp râzî itdiler. (19a-3)

-l- eki: Bu ek işleklik sahası, derecesi ve vazifesi bakımından *-al/-el-* ekinden farksızdır. Eski Türkçede *-l-* şeklinde idi. Durum bildiren isimlerden fiiller türetmektedir.³⁶ *Gülîstan Tercümesi*'nde 12 yerde geçmektedir:

Ve vağt olur ki hâtra bu gelür ki başum alup bir iğlîme nağl idem; tâ her şüretde kim dirilem (وَالْوَاْغْتُ اَوْلُرْ كِي حَاْطِرَا بُؤْ اِيْلُؤُرْ كِي بَاŞUM_ALUP_BIR_IĞ_LIْME_NAĞ_L_IDEM; TÂ_HER_ŞÜRETDE_KIM_DIRILEM) (15a-12)

Ŧut ki saçuñ kara olmış, ne fâyide ki bilüñ güzdur, toğrulmaz (Ŧ_U_T_KI_ŞA_CU'Ŧ_KARA_OLMIŞ,_NE_FAYIDE_KI_BILÜ'Ŧ_GÜ_ZDUR,_TOĞ_RULMAZ) (60a-6)

Ŧaçan arı eteklü dirilür (Ŧ_A_CHAN_AR_I_ETEKLÜ_DIRILÜR)ol bî-çäre ki tâ yağasına degin gömülgene düşmiş ola? (50b-6)

Bu gün çün-ki kuvvetüñ yiter odı söyündür ki od yücelicek (B_U_GÜN_ÇÜN_KI_KUVVETÜ'Ŧ_YITER_OD_I_SÖYÜNDÜR_KI_OD_YÜCELICEK) (68a-10)

³⁵ Tahsin Banguoğlu, *a.g.e.*, s. 204.

³⁶ Mustafa Özkan, *Türk Dilinin Gelişme Alanlar ve Eski Anadolu Türkçesi*, Filiz Kitabevi, İstanbul 2009, s. 133.

-la-/-le- eki: Türkçenin her döneminde ve her sahasında isimden fiil türeten ekler içerisinde en işlek olanıdır. Eski Türkçe dönemine ait ilk yazılı kaynaklardan günümüze gelene kadar ekin gittikçe işlekliliğinin, anlam ve görev alanının sürekli genişlediği görülmektedir. Eski Türkçe döneminde, isim köklerinden veya isim gövdelerinden bu eklerle türetilmiş pek çok fiil bulunmaktadır. Eski Anadolu Türkçesinde ekin kullanım alanı ve sıklığının arttığı görülmektedir. Ekin işlevi günümüzde daha da artmıştır. Bu eklerle türetilen fiiller çoğu geçişlidir. Ekin önemli kullanışlarından biri de kendinden sonra *-n-* ve *-ş-* çatı eklerini alarak kullanılmasıdır.³⁷ *Gülîstan Tercümesi*'nde 104 yerde geçen *-la-/-le-* ekinin ünlüsü:

a) 5 yerde üstünlü elif ile (ِ):

Bildi ki kendinüñ mübtelâsıdır, atlanıban (بُتْلَانِ) katına geldi ve niçe mülâtafet kıldı ve şordı ki kıandansın ve aduñ nedür ve ne şan'at bilürsin? (51a-4)

Bir gün balık avlarken (بَلَارْ كَنْ) nâgâh bir ulu balık avına düşdi ve yiñemedi, balık gâlib oldu, çekdi ağı elinden aldı. (39b-7)

b) 90 yerde üstün ile (ُ) yazılmıştır:

Şulh idüp gemi kirîsin bağışladı (بِشْدُ لَدَى) (43b-8)

Her kimseyi ki kiçilikde edeblemeyeler (بِئَلْمِ يَلْر) ululuğında iflâh olmaz. (62a-5)

Fi'l-cümle ma'âşiden nesne kalmadı ki işlemedi (بِئَلْمِ دَى) ve hiç müskir kalmadı ki içmedi. (62b-12)

Şol 'âlim ki ten bisler ve nefis murâdın gözler (بِئَلْمِ لَر) ol kendüzi azıp yürür, kime kılavuzluk idiserdür? (29b-5)

c) 9 yerde de he ile (َ) yazılmıştır:

Sen gönül yaradana bağla (بِئَلْمِ لَه) (10a-5)

Bir kimesne geldi Nüşîrevâna muştıladı (بِئَلْمِ تَلَه دَى) ki; sultâna çok yıllar 'ömr erzânî olsun ve muştılıklar olsun ki fülân düşmânüñ dünyâdan gitti. (23a-2)

İy şol kimesne ki menzile müştâksın, ivme ve benüm naşîhîtuımla işle (بِئَلْمِ لَه) ve şabr örgen! (59b-11)

İşitmedüñ mi şol şüfi ki na'ln altuna bir kaç mih kaçardı, bir serheng geldi, etegin tutdı ki gel tiz kıatrumı na'lla (بِئَلْمِ لَه). (47a-11)

³⁷ Şükrü H. Akalın, “+LA- Ekinin Çatı Ekleriyle Kullanılışı Konusundaki Görüşler ve Ekin Yabancı Kaynaklı Kelimelere Getirilişi Üzerine”, “Türk Gramerinin Sorunları” Toplantısı (22-23 Ekim 1993), TDK Yay., Ankara 1995, s. 92-93.

-r- eki: İşlek olmayan, eskiden beri sayılı kelimelerde görülen bir ektir. Olma ifade eden fiiller yapar. *Gülîstan Tercümesi*'nde üç yerde geçmektedir:

Anuñ zulmı elinden 'avâm tağıldı, memleket harâb oldu, hazîne boş kaldı, düşmenlerden her tarafından belürdi (بِئَلْمِ دَى) (11b-7)

Ve 'âbidüñ didârında gördi evvelki hey'et kalmamış, aq kızıl reng belürmiş (بِئَلْمِ دَى) (28a-5)

-u-/-ü eki: *-ı-/-i-* isimden fiil yapma ekinin yuvarlak şeklidir. *Gülîstan Tercümesi*'nde *uzu-* fiilinde görülen bu ek 11 yerde geçmektedir ve ötre ile (ُ) yazılmıştır:

Kişi ki cânından nevmiz ola, dili uzun (بِئَلْمِ ن) olur; şol çetük gibi ki kelb elinde zebün olıcaq kelbüñ yüzine yapışur. (9b-6)

Ol cihetden ta'n idicilerün dili uzundur (بِئَلْمِ ن). (79b-5)

Az kullanılan *-ı-/-i-* eki *Gülîstan Tercümesi*'nde 6 yerde geçmektedir ve esre ile (ُ) yazılmıştır:

Na'ibandüñ şuçı yok ki bu eşek degülmissе gözi ağırdıqda (بِئَلْمِ ن دَقْدَه) na'iband katına varmıyaydı. (65b-7)

Bir dostı ki cemi'i 'ömürde hâşıl itmiş olasın, zinhâr şaқın (بِئَلْمِ ن) bir dem içinde göñlin yıқmayasın. (73a-14)

2. Fiilden Fiil Türeten Eklerle Türetilen Fiiller

Bunlar fiil kök ve gövdelerinden fiil yapma ekleri ile türetilen fiillerdir. Fiilden fiil türetmeye yarayan eklerin çoğu çatı ekleridir. Çatı eklerinin dışında fiil türeten ekler azdır.³⁸

-ar-/-er- eki: Fiil köklerinden ettirgen fiiller teşkil eden bu ek, Eski Türkçe devresinde çok az kullanılmıştır. Eski Anadolu Türkçesinde de çok işlek değildir. Ekin *-gar-/-ger-* fiil yapma ekinde geldiği tahmin edilmektedir.³⁹ *Gülîstan Tercümesi*'nde 36 yerde geçmektedir ve ünlüsü:

³⁸ Mustafa Özkan, *Türk Dilinin Gelişme Alanlar ve Eski Anadolu Türkçesi*, Filiz Kitabevi, İstanbul 2009, s. 133.

³⁹ Muharrem Ergin, a.g.e., s.,213.

a) İki yerde üstünlü elif (َ) ile:

Ev kapusın açdılar ki buları çıkaralar (فَظِرَّه لَر). (34a-5)

3) *Meger ki taşı yirde toñ tutmuş idi, koparımadi (فَلَوْرَه مَدِي), 'âciz kaldı ve eyitdi... (48b-3)*

b) 34 yerde üstün ile (ُ) yazılmıştır.

Şunuñ gibi avı elüñden giderdüñ (فَدَرْدَكْ), saklayımaduñ didiler. (39b-13)

Eger küh-i âhenin olsa yirinden koparaydı (فَوْرَه بَدِي). (21a-1)

Mâluñ zekâtını çıkarğıl (فَقِرْ غُل) ki, bâğubân bâğuñ çibuğını budamayınca üzümü artuğ virmez, zekât dağı eyledür. (32a-6)

Evvel kırt pençesinden kırtarduñ (فَرْتَرْدَكْ) âhir yine kırt sen olduñ. (27a-10)

-gür- eki: Eski Türkçede işlek olarak kullanılırdı. Bu ek ski Anadolu Türkçesinde sâdece *ir-gür-*, *tur-gur-*, *dir-gür-* gibi belli birkaç fiilde klişeleşmiş olarak mevcuttur.⁴⁰ Ek, tek heceli ve geçişsiz fiillerden geçişli ve “yaptırma” bildiren fiiller türetmektedir.⁴¹ Ekin Eski Anadolu Türkçesinden sonra Divan edebiyatı metinlerinde son zamanlara kadar yaşadığı anlaşılmaktadır.⁴² *Gülîstan Tercümesi*'nde *irgür-* fiilinde geçen bu ekin ünlüsü ötre (ُ) ile yazılmıştır:

Veger luş gamzesin depredürse yavuzları dağı eyüler mertebesine irgürür (فَرُورُ) (76b-13)

-k- eki: İşlek olmayan bir fiilden fiil yapma ekidir. Eski Anadolu Türkçesinde *duruk-*, *sürük-* gibi bazı örnekleri görülmektedir. *Gülîstan Tercümesi*'nde bir kelimedede geçmektedir:

Bu gün çün-ki kuvvetüñ yiter odı söyündür ki od yücelicek cihâni yaqar (فَر) (68a-11)

⁴⁰ Faruk Kadri Timurtaş, *Eski Türkiye Türkçesi XV. Yüzyıl, Gramer, Metin, Sözlük*, Akçağ Yay., Ankara 2005, s. 135.

⁴¹ İsmail Güneş, *Mecma'u'l-Envar, Ravzatu'l-Envar ve Eski Anadolu Türkçesi Döneminde Ait Satır Arası İlk Kur'an Tercümesi'ne Göre Eski Anadolu Türkçesinde Yapım Ekleri ve Fonksiyonları*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Niğde Üniversitesi S. B. E. Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Niğde 2005, s. 102.

⁴² Faruk Kadri Timurtaş, *Eski Türkiye Türkçesi XV. Yüzyıl, Gramer, Metin, Sözlük*, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1977, s. 117.

Oğlancuğ okını ve yayını oda bıraktı, yağıdı (فَرَاغْدِي) (46b-1)

-l- eki: Eski Türkçede *-l-* şeklinde idi.⁴³ Eski Türkçede *-l-* önündeki yardımcı ünlüler uyuma bağlıydılar. Eski Anadolu Türkçesinde uyum dışı kalarak bir süre yuvarlak tabanlarda da düz ünlülü şekilleri kullanılmıştır.⁴⁴ Bugün *-l-* eki sadece ünsüzle biten fiillere gelmektedir. Yardımcı ünlüsü de yuvarlaklık-düzlük uyumuna girmiştir.⁴⁵ Fonksiyonu edilgenlik ve meçhullük ifade etmektir. Ekin yardımcı ünlüsü:

a) 44 yerde düz (-i/ -ı) olup daima esre ile (ِ) yazılmıştır:

Pâdişâh bunun hâl-i selâmetine şâd oldu ve her kapudan söz açıldı (فَلَدِي). (28a-8)

Anuñ zulmı elinden 'avâm tağıldı (فَاغْلَدِي) memleket hârâb oldu, hâzîne boş kaldı, düşmenlerden her taraftan belürdi. (11b-6)

Andan şoñra her birine bir şehr ve bir vilâyet mu'ayyen eyledi, tâ ki fitne başıldı (فَاَصْرَدِي) (11a-5)

Qarınca kanatlanmağdan fâyidesi yoğ, hemân kanat virildi (فَرْدِي) ve kazâsı geldi. (36a-13)

Çün-ki elüñden bir gönül yıkıldı (فَقْلَدِي) îmin olmağıl! (44a-4)

b) 11 yerde yuvarlak (-ü/ -u) olup ötre ile (ُ) yazılmıştır:

Yorulmuş ve döğülmüş (فَرُورُ) kişî kırnın toyurdi, uyğusu geldi, uyudı. (44b-10)

Müsâ-'aleyhi's-selâm- bir dervîş gördi; gâyet yalıncağ, kuma gömülmüş (فَرُورُ) Müsâ'ya eyitdi... (36a-3)

Diriğ ki nefes yolu tütuldı (فَرُورُ) (57b-12)

Yorulmuş (فَرُورُ) ve döğülmüş kişî kırnın toyurdi, uyğusu geldi, uyudı. (44b-10)

-ma-/-me- eki: Türkçede eskiden beri kullanılan ve işleklik derecesi en geniş olan fiilden fiil yapma ekidir.⁴⁶ *i-* yardımcı fiil hariç bütün fiil kök veya

⁴³ A. Von Gabain, *a.g.e.*, s. 59.

⁴⁴ Muharrem Ergin, *a.g.e.*, s.,207.

⁴⁵ Muharrem Ergin, *a.g.e.*, s.,207.

⁴⁶ Muharrem Ergin, *a.g.e.*, s.,200.

gövdelerine gelerek olumsuz fiil yapar.⁴⁷ Olumsuz eki *-ma-/-me-* *Gülistan Tercümesi*'nde teklik 2. şahıs eksiz emir dışında 280 yerde geçmektedir. Ünlüsü üç şekilde karşılanmıştır:

a) 268 yerde üstün ile (ـَ):

Ve Ebū Hüreyre kendisine bir loğma-y-ıla oğşamadı ve Aşhāb-ı Kehf itine bir süñük atmadı (دی) (38b-15)

Ol ki haber bildi, andan girü haber gelmedi (دی) (3b-3)

İy seher murğı! 'Işkı pervāneden öğren ki ol sūhte cān virdi, āvāzi çıkmadı (دی) (3b-2)

Fi'l-cümle ma'āşiden nesne kalmadı ki işlemedi ve hiç müskir kalmadı ki içmedi (دی) (62b-13)

Ve üstüne gāyet ulu iş düşmeyince canı hātarıda komağıl (دی) (68b-9)

b) 10 yerde üstünlü elif ile (ـِ):

Ve pādīshāhuñ sohbeti bunuñ ağıladuğında telh oldu, çāre bulmadılar (دی) (12b-2)

Şol kimsene irilik ider gārībe ki kendüsi gurbetde olmamış (دی) (45b-1)

İşitmedüñ mi (دی) *şāhib diller dimişlerdür: Yorulup oturmak ve diñlenmek yigdür, segirdüp yorilup yatmağdan.* (59b-6)

c) 2 yerde de üstünlü he ile (ـِ):

Yarasa ger gün görmek istemese (دی) *hemān güneşüñ bāzārı revnağı yirinde durur.* (52b-10)

Ol gice içinde hikāyet ider ki; 'ömrümde benüm bundan artuğ oğlum olmamışdur (دی) (59a-9)

-n- eki: Eski Türkçeden beri kullanılan işlek bir fiilden fiil yapma ekidir. Umumi dönüşlülük ekidir. Ancak *-n-* eki ile yapılan fiillerin bir kısmı dönüşlülük değil, edilgenlik ifade ederler. Fonksiyonu, kendi kendine yapma veya olma ifade eden fiiller yapmaktır.⁴⁸ *Gülistan Tercümesi*'nde ek, düz ünlü tabanlara gelince, yardımcı ünlü de mutlaka düz olmaktadır. 24 yerde bu şekildedir ve esre ile (ـَ) yazılmıştır:

⁴⁷ Mustafa Özkan, Hatice Tören, Osman Esin, *Yüksek Öğretimde Türk Dili Yazılı ve Sözlü Anlatım*, Filiz Kitabevi, İstanbul 2001, s.480.

⁴⁸ Mustafa Özkan, Hatice Tören, Osman Esin, *a.g.e.*, s.480.

Bu vā'izlerüñ meclisi bezzāz dükānına beñzer; nağd virmeyince qumāş alınmaz (دی) (29b-11)

Fısq ve fücür pīşe idindi (دی) (62b-12)

Ve anda bākī kalan mālından gānī oldılar ve anuñ fevt olmağı-y-la eski kaftanları yabana atdılar ve dimyāñi cübbeler dikindiler (دی) (39a-13)

Ek, yuvarlak ünlülü tabanlara gelince yardımcı ünlü iki şekilde karşılanmaktadır:

a) 11 yerde düz vokallidir (-ı/-i-) ve esre ile (ـِ) yazılmıştır:

Senüñ gibi naħs, bī-sa'ādet cihānda ne vaqt bulınsa (دی) *gerek 'aceb?* (53b-2)

Bir yigit eline giriftār olmaduñ; tuş yüzlü ve herze söyleyici, her dem bir havāda uçar ve her gice bir dürlü fikri der ve kanda gice olursa anda yatur ve her gün bir dost dutınur (دی) (58b-5)

Sırça her kanda gerekse bulınur (دی) *anuñün qadri yoğdur.* (71a-11)

b) 8 yerde ise yuvarlak ünlülüdür (-u-, -ü-) ve ötre ile (ـُ) yazılmıştır:

Nüşīn revān-içün şayd-gāhda av etinden kebāb itmek istediler, tuz bulunmadı (دی) (18a-13)

-r- eki: Eski Türkçede az görülen bir ettirgenlik eki olarak kabul edilmektedir.⁴⁹ Fakat ekin geçtiği mevcut örnekler dikkate alındığı zaman *-r-* 'nin yalnız ettirgenlik değil, bazen dönüşlü bazen de geçişli fiiller türettiği görülmektedir.⁵⁰ Yardımcı ünlü olarak genellikle *u*, bazen de *a* ve *ı* ünlülerini almaktadır. *Gülistan Tercümesi*'nde 47 yerde geçmektedir:

Bir gice çevre (دی) *yanumda yāranlar yatmışlar ve ben, namāz kıilup tilāvet-i Qur'an'a meşğül oturdum.* (25b-8)

Yoğsa erlik ol degüldür ki hālquñ ağızına yumruğ (دی) (31a-3)

El-fitnetü nāyimetün le'ane'llāhu men eyqazehā. Fitne uyumuşdur la'net uyarana (دی) (13b-10)

⁴⁹ A.V. Gabain, *Altürkische Grammatik*, 3. Auflage, Wiesbaden 1974, s. 82.

⁵⁰ Necmettin Hacıeminoğlu, *Yapı Bakımından, Türk Dilinde Fiiller*, Cök Yayınları, İstanbul 1984, s. 31.

-ş- eki: Fiil kök ve gövdelerinden işteş fiiller yapar. Ünlü ile biten tabanlara doğrudan doğruya, ünsüzle biten tabanlara ise ses uyumuna tabi olarak *-i/-i-*, *-u/-ü-* yardımcı sesleri ile bağlanmaktadır. Eski Türkçede de *-ş-* şeklinde idi ve ekten önce gelen yardımcı ünlü uyuma bağlıydı.⁵¹ Eski Anadolu Türkçesinde *-ş-* ekinin ünlüsü bir müddet uyuma aykırı olarak yalnız düz ünlülü kullanılmıştır. Eski Anadolu Türkçesinden sonra ünlüsü uyum çerçevesine sokulmuş ve bu şekilde kullanılmıştır. Fonksiyonu bir ortaklaşma veya bir oluş ifade etmektedir.

Gülîstan Tercümesi'nde 70 yerde geçmektedir. Sonu ünlüyle biten fiil tabanlarına doğrudan doğruya gelmektedir. 4 yerde bu şekildedir:

Gör ki kimden kesildün ve kime ulaşdun (گوردك) (73b-10)

Fi'l-cümle anuñ-ıla söyleşmege (سؤيلىشمگه) *ve dilümi dutmağa kuvvet bulmadum ve anuñ sözinden yüz çevürmeği mürüvvet görmedüm ki yâr-ı şādıkum-ıdı.* (3b-15)

‘Avratlar-ıla tanışık (طرائشيق) *itmek azğunlıkdur ve müfsidlere cömerdlik itmek ki fesādına şerik olursın.* (72b-8)

Eger bir pâdişâhlık hizmetine beni yaraşdurmağa (هجر پادشاهى خدمت) *himmet idesin, gâyet kerem ola.* (15b-3)

Sonu ünsüz ile biten fiil tabanlarına ise araya bir yardımcı ünlü alarak gelmektedir. Bu yardımcı ünlü ise daima düzdür (*-i/-i-*) ve esre ile (*-*) yazılmıştır:

‘Acâyibler ve garâyibler görüp ve işitmek ve manşib ve edeb ve māl ziyâde itmek ve ma‘rifet kesb itmek ve rûzigâr tecribe itmek ve yâranlar-ıla bilişmek (ايدمگه) (41a-3)

Pâdişâha haber itdiler ki; vezir fülân iklîmün pâdişâhıy-la mürâselet idişür (پادشاهى خبر) (19b-11)

Fi'l-cümle oğlan, kuvvet ve şan‘at-ıla kemâle irişdi (ايريشدى) (20b-11)

Nâşînevân eyitdi: evvel cihânda zulmün bünyâdı az-ıdı ve her ki anuñ üstine ziyâde itdi, gâyetine yitişdi (پادشاهى) (18b-2)

-der- eki: İşlek olmayan, sayılı birkaç örnekte görülen ettirgen fiiller türeten bir ektir. *Gülîstan Tercümesi*'nde *göster-* fiilinde görülmektedir. F. K. Timurtaş *gös-ter-* fiilin yapısının izahının mümkün olmadığını belirtmektedir.⁵² Ancak

⁵¹ Muharrem Ergin, *a.g.e.*, s.,200.

⁵² Faruk Kadri Timurtaş, *Eski Türkiye Türkçesi XV. Yüzyıl, Gramer, Metin, Sözlük*, Akçağ Yay., Ankara 2005, s. 118.

gön-der- fiili *Divanü Lügâti't-Türk*'te *könd-ger-* şeklinde bulunduğu göre, *közger-* fiilinin de *közd-ger-* şeklinin bulunabileceğini belirtmektedir. Bu şekilde *-g-* nin düşmesi neticesinde *gös-ter-* <*köz-der-* fiilinin meydana gelmiş olabileceğini ifade etmektedir.⁵³ *Gülîstan Tercümesi*'nde bu ek 8 yerde geçmektedir:

Qanı ol düşmen ki şüh-çeşm ola, tâ ki baña kendü ‘aybumı göstere (گستره) (49a-13)

Eger saña oğ gibi toğrı yol gösterürse (گستره) *sen dön andan sol koluñdan yaña git.* (69a-10)

-t- eki: Eski Türkçeden beri herhangi bir değişiklik görülmez. Genellikle ünlü ile biten tabanlara gelmektedir. İki ünlü arasında *-t-* tonlulaşıp *-d-* olmaktadır. Bazı örneklerde ekin yardımcı ünlüsünün uyum dışı kaldığı görülür. *Gülîstan Tercümesi*'nde *-t-* eki 240 yerde geçmektedir:

Gördüm ki müteğayyir olur ve naşihatımı garaz añlar, şâhib-dîvân-ıla evvelden münâsebetüm var-ıdı; vardum, şâhib-dîvân katına iletdüm ve hâlini añlatdum (گوردم) *tâ ki bir sehl manşûba naşb itdiler.* (16b-3)

Ve ol oğdukdâ kişünün gönlin qarardurdu (گورددى) (62a-11)

Qaşd itdiler ki yok yirde depeledeler (قاشت) (11a-12)

Mu‘allimün saña şühlik ve ‘itâb ve cefârkârlık öğretmiş (گوش) (54b-4)

Vaqtî baş kaldurdu, aşhâbandan birisi inbisâţ tariķı-y-ıla eyitdi (گويش) *İy şeyh!* (3a-8)

Bir gün ta‘annüt dilin uzatdı (گوزنددى) *ve baña didi: Sen şol degül misin ki babam seni firenk elinden on altuna şatun aldı?* (27a-1)

Pâdişâh işitdi ve âdem virbidi, getürtdi (گورددى) *ve eyitdi: İşitdüm ki bi-kerân mālun vardur. Şimdiki demde bir mühim kaydum düşmişdür.* (37b-10)

Aña beñzer ki bir behâyim üzernê kitâb yükledeler (گويش) *ve ol bilmez ki kitâb mıdur yâ odun mıdur?* (67a-2)

-tur/-tür, -dur/-dür- eki: Eski Türkçede ekin *-tur/-tür-*, *-dur/-dür-* olarak yalnız yuvarlak şekilleri vardı. Bunlardan da *-tur/-tür-* daha eski ve aslî şekli olup *-dur/-dür-* tonlulaşma ile sonradan ortaya çıkmıştır. Eski Anadolu

⁵³ Faruk Kadri Timurtaş, *a.g.e.*, s. 118.

Türkçesinde ise ek *-dur-/-dür-* şeklinde daima yuvarlak ünlüdür.⁵⁴ Ek geçişli geçişsiz fiil kök ve gövdelerine gelerek oldurma ve yaptırma bildiren geçişli fiiller türetir.⁵⁵ *Gülistan Tercümesi*'nde 60 yerde geçmektedir ve ünlüsü de daima ötre ile ([ُ]) yazılmıştır:

Çün-ki pâdişâh hükmine boyun virmedi, zecr idüp aldurdi (دُرْدُرُ) (38a-4)

Günâhkârdan yüz döndürme (دُرْمُ) ve *benüm üstümden 'afv idicilig-ile güzer kı!* (30a-14)

Pâdişâha bildürdiler (دُرْدُرُ) yüzün çevürdi. (14a-11)

Vaqtı baş kaldurdi (دُرْدُرُ) aşhâbından birisi inbisâtî tarîkı-y-ıla eyitdi: *İy şeyh!* (3a-8)

-dur-/-dür-, eki umumiyetle bitişik yazılmıştır. Bir örnekte ayrı yazıldığı görülmektedir:

Vallahi eger devesin diyü tutarlarsa; ben deve degülem diyü inandurınca (دُرْدُرُ) *benüm yüküm yiter.* (16a-2)

Ekin *t*'li şekli *getür-* fiilinde görülmekte ve 47 yerde geçmektedir; ünlüsü iki şekilde karşılanmıştır:

a) 8 yerde ötreli vav ile ([ُ]):

Mısr kızlık olduğu vaqt, açları huzûrına getürmeyince (دُرْمُ) *açlarını toymaz-ıdı.* (73b-13)

Oğlan vardı ki şu getüre (دُرْمُ), *ırmakun şuyı geldi oğlamı aldı.* (39b-10)

Ol dağı 'âkıll kimesne-y-ıdı, aççayı aldı, bir zamân şehri gezdi, aççayı yine getürüp (دُرْمُ) *pâdişâh önünde kodı...* (28b-6)

b) 39 yerde ötre ile ([ُ]):

Zâhid çün-ki açça aldı ve dînâr aldı, bir ayruğ zâhid ele getür (دُرْمُ) *ki ol zâhid degüldür.* (28b-14)

Andan çinî çanağı Rûm'a getürem (دُرْمُ) ve *Rûm'dan harîr kumâşın Hind'e iledem ve andan pulâd-ı Hindi Haleb'e getürem.* (38b-1)

Atasınun yüregi yandı ve dânişmendî getürtdi (دُرْمُ) ve *eyitdi...* (61b-13)

Hışım hâdden geçe ziyâde kıлмаğıl ki vahşet getürür (دُرْمُ) (69a-11)

-ur-/-ür- eki: Eski Türkçe döneminden beri kullanılan bir ettirgenlik ekidir. Eski Anadolu Türkçesinde ekin ünlüsü daima yuvarlaktır. Türkiye Türkçesinde düzlük-yuvarlak uyumuna girmiştir. *Gülistan Tercümesi*'nde 27 yerde geçen *-ur-/-ür-* ettirgen ekinin de ünlüsü iki şekilde yazılmıştır:

a) 5 yerde ötreli vav ile ([ُ]):

Evvel kişi ki kaftana 'alem dikdi ve barmağına yüzük geçürdi (دُرْمُ) *Cemşid idi.* (78a-12)

... şehvet arzusunda gündüzleri gice kırup ve giceleri gâflet uykusında geçürüp (دُرْمُ), *öñine ne gelürse yiyüp ve diline ne gelürse söylicek...* (31b-9)

b) 22 yerde ötre ile ([ُ]):

Çün-ki Ken'an'un tabi'atı bi-hünerlik oldı peygamberzâdeligi kâdrin arturmadı (دُرْمُ) (73a-6)

İy çok rûzigâr geçürmiş (دُرْمُ) *ana!* (60a-5)

Derviş-i müstemendün hâcetin bitür ki senün dağı hâcetünî Allah bitüre (دُرْمُ) (24a-8)

Melik-zâde bunı esirgeyüp egnine hil'at geyürdi (دُرْمُ) ve *âdemler hoşup kendü şehrine göndürdi.* (45b-6)

Çün bunı didi düşmen leşkerinün üstüne yürüdi ve niçe adlu begleri düşmen leşkerinden düşürdi (دُرْمُ) (10b-8)

-y- eki: Eski Türkçede canlı sayılmayan ve tek açık heceden ibaret bazı fiil köklerine gelmiş görünen berkitme anlatımında bir *-d-* eki vardı. Batı Türkçesinde erkenden *-d-* > *-y-* değişmesine uğrayan bu ek, birkaç kelimedeki pekiştirme eki olarak kullanılmıştır.⁵⁶ *Gülistan Tercümesi*'nde üç kelimedeki 16 yerde geçmektedir:

Sen ki halkun miñnetinden derdün yokdur, olmasun ki senün âdemî diyü adun koyalar (دُرْمُ) (13a-15)

Cihânda harîş olan açdur, toymaz (دُرْمُ) (70b-12)

⁵⁴ Mustafa Özkan, *Mahmûd b. Kâdî-i Manyâs Gülistan Tercümesi*, TDK Yay., Ankara 1993, s. 42.

⁵⁵ Zeynep Korkmaz, *a.g.e.*, s. 126.

⁵⁶ Tahsin Banguoğlu, *a.g.e.*, s. 275.

Tā ki nedīmīlerinden olası, daḥī muḥliṣ kullarından ṣayılasın (أبداً له سنن) (14b-15)

Yorulmuş ve döğülmüş kişi kırmın toyurdu (أبداً له سنن) uykusı geldi, uyudu. (44b-10)

Sonuç

Çalışmamızda, Manyaslı Mahmud'un muhtasar *Gülīstan Tercümesinde* söz yapımı üzerinde durulmuştur. *Gülīstan Tercümesinde* türemiş sözler ele alınıp bu sözleri türetmeye yarayan bütün yapım ekleri ayrı ayrı ele alınarak her ekin yapısı, işlevi, metinde kaç defa geçtiği ve ne şekilde yazıldığı, örneklerle dayalı olarak rakamlarla belirtmeye çalışılmıştır. Yaptığımız incelemelerin sonucunda vardığımız veriler bu şekildedir:

1. Okunaklı ve harekeli bir nesih yazı ile yazılmış olan *Gülīstan Tercümesi* imla bakımından, Uygur yazı dili geleneğinden gelme yazılış özellikleri ile Arap imla özelliklerini bir arada bulundurmaktadır. Bu bakımdan metnimizin gösterdiği imla özelliklerini göz önünde bulundurarak ünlüleri yazılışlarını belirli kaidelere bağlamak mümkün görülmemektedir. Farklı yazı gelenekleri dolayısıyla ünlülerin yazılışları da farklılık göstermektedir. Hatta bu farklılık bir kelime içerisinde aynı ünlülerde bile görülmektedir.

2. *Gülīstan Tercümesinde*, isimden isim türeten eklerle türetilen isimler: -an/-en, -caḡ, -cı/-ci, -cik, -cuḡ, -daṣ, -egü, -ge, -ki, -la, -lu/-lü, -lıḡ/-lik, -luḡ/-lük, -ncı/-nci, -rek, -sul, -suz/-süz'dür.

Fiilden isim türeten eklerle türetilen isimler: -a/-e, -er, -egen, -ġ, -gen, -gin/-ġun, -gü, -ı/-i, -ıcı/-ici, -k/-k, -ka, -ku, -m, -me, -maḡ/-mek, -mur, -n, -nç, -u/-ü, -uḡ/-ük'tür.

İsimden fiil türeten eklerle türetilen fiiller: -a/-e, -ar/-er-, -da/-de-, -ı, -l-, -la/-le-, -r-, -u-'dur.

Fiilden fiil türeten eklerle türetilen fiiller: -ar/-er-, -dur/-dür-, -gür-, -k-, -l-, -ma/-me-, -n-, -r-, -ş-, -der-, -t-, -tür-, -ur/-ür-, -y-'dir.

Eklerin metinde kaç defa geçtiği aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

TÜREMİŞ İSİMLER				TÜREMİŞ FİİLLER			
İ.İ.Y.	SA	F.İ.Y.	SA	İ.F.Y.E.	SAYI	F.F.Y.E.	SAYI
E.	YI	E	YI				
-an/-en	56	-a/-e	14	-a/-e-	88	-ar/-er-	36
-caḡ	3	-er	1	-ar/-er-	6	-dur/-dür-	60

-cı/-ci	12	-egen	1	-da/-de-	12	-gür-	1
-cik	1	-ġ	2	-ı-	6	-k-	1
-daṣ	28	-gin/-ġun	2	-l-	12	-l-	55
-egü	2	-gü	1	-la/-le	104	-ma/-me-	280
-ge	3	-ı/-i	12	-r-	3	-n-	43
-ki	25	-ıcı/-ici	57	-u-	11	-ş-	70
-la	1	-k/-k	29			-der-	8
-lu/-lü	89	-ka	2			-t-	240
-lıḡ/-lik, -luḡ/-lük	217	-ku	4			-tür-	47
-ncı/-nci	16	-m	1			-ur/-ür-	27
-rek	35	-me	2			-y-	16
				TOPLAM: 242		TOPLAM: 931	
-sul	1	-maḡ/-mek	254				
-suz/-süz	69	-mur	1				
		-n	22				
		-nç	1				
		-u/-ü	33				
		-uḡ/-ük	55				
TOPLAM=558		TOPLAM=494					

Gülîstan Tercümesi'nde Yapım Ekleri Grafığı

■ İ.İ.Y.E. %25
■ F.İ.Y.E. %22
■ İ.F.Y.E. %11

Kaynakça

- AKALIN, Şükrü H., “+LA- Ekinin Çatı Ekleriyle Kullanılışı Konusundaki Görüşler ve Ekin Yabancı Kaynaklı Kelimelere Getirilişi Üzerine”, “*Türk Gramerinin Sorunları*” Toplantısı (22-23 Ekim 1993), TDK. Yay., Ankara 1995.
- BANGUOĞLU, Tahsin, *Türkçenin Grameri*, TDK Yay., Ankara 2007.
- BERBERCAN, Mehmet Turgut, *Çağatayca Gülîstan Tercümesi, Giriş-Gramer-Metin- Notlar-Dizin-Tıpkı Basım*, Hâkim Yay., Ankara 2013.
- Bursalı Mehmet Tahir , *Osmanlı Müellifleri*, İstanbul 1333.
- CAFEROĞLU, Ahmet, *Türkçede “daş” Lahikası*, İktisat Matbaası, İstanbul, 1929.
- CEVAT EMRE, Ahmet, *Türk Dil Bilgisi*, İstanbul 1945.
- CLAUSON, Sir Gerard, *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish*, London 1972.
- DENY, Jean, *Türk Dil Bilgisi*, (Çev. Ali Ulvi Elöve), Kabcacı Yay., İstanbul 2012.
- DİLÇİN, Cem, *Yeni Tarama Sözlüğü*, TDK Yay., Ankara 1983.
- DİZDAROĞLU, Hikmet, *Türkçede Fiiller*, TDK Yay., Ankara 1963.
- ECKMANN, J. “Sadî Gülîstan’ının Bilinmeyen Çağatayca Bir Çevirisi”, *TDAY-Belleten*, Ankara 1969, s. 18.
- ERGİN, Muharrem, *Türk Dil Bilgisi*, Bayrak Yay., İstanbul 2006.
- GABAİN, A. Von, *Eski Türkçenin Grameri*, (Çev. Mehmet Akalın), TDK Yay., Ankara 2007.
- GABAİN, A. Von, *Alttürkische Grammatik*, 3. Auflage, Wiesbaden 1974.
- GRÖNBECH, Kaare, *Türkçenin Yapısı*, (Çev. Mehmet Akalın), TDK Yay., Ankara 2011.
- GÜLSEVİN, Gürer, *Eski Anadolu Türkçesinde Ekler*, TDK Yay., Ankara 2007.

- GÜNEŞ, İsmail, *Mecma’u’l-Envar, Ravzatu’l-Envar ve Eski Anadolu Türkçesi Döneminde Ait Satır Arası İlk Kur’an Tercümesi’ne Göre Eski Anadolu Türkçesinde Yapım Ekleri ve Fonksiyonları*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Niğde Üniversitesi S. B. E. Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Niğde 2005.
- HACIEMİNOĞLU, Necmettin, *Türk Dilinde Yapı Bakımından Fiiller*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1991.
- HACIEMİNOĞLU, Necmettin, *Yapı Bakımından Türk Dilinde Fiiller*, Cönk Yay., İstanbul 1984.
- İLHAN, Nadir, *Türk Dilinde Çokluk*, Manas Yay., Elazığ 2009.
- KARAMANLIOĞLU, Ali Fehmi (Haz.), *Seyf-i Sarayı Gülîstan Tercümesi*, İstanbul 1978.
- KONONOV, A. N., *Türk Dili Grameri*, Multilingual Yay., İstanbul 2001.
- KORKMAZ, Zeynep, *Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi*, TDK Yay., Ankara 2014.
- LEWIS, G. L., *Turkish Grammar*, Oxford At The Clarendon Press 1967.
- ÖZKAN, Mustafa, “Manyaslı Mahmûd’un Manzum Gülîstan Tercümesi ve Yeni Bir Nüshası”, *Turkish Studies*, Volume 9/9, Ankara 2014.
- , *Mahmûd b. Kâdî-i Manyâs Gülîstan Tercümesi*, TDK Yay., Ankara 1993.
- , TÖREN, Hatice, ESİN, Osman, *Yüksek Öğretimde Türk Dili Yazılı ve Sözlü Anlatım*, Filiz Kitabevi, İstanbul 2001.
- , *Türk Dilinin Gelişme Alanlar ve Eski Anadolu Türkçesi*, Filiz Kitabevi, İstanbul 2009.
- , *Türkiye Türkçesi Ses ve Yazım Bilgisi* Filiz Kitabevi, İstanbul 2009.
- PAÇACIOĞLU, Burhan, *Orta Türkçe Karahanlı, Harezmi, Kıpçak ve Eski Anadolu Türkçesi*, Dilek Ofset Matbaacılık, Sivas 2003.
- POPPE, Nicolas, “Altay Dillerinde Çokluk Ekleri”, (Çev. Caner Kerimoğlu), *Dil Araştırmalar Dergisi*, Sy. 3, Güz, Ankara 2008.
- TİMURTAŞ, Faruk Kadri, *Eski Türkiye Türkçesi XV. Yüzyıl, Gramer, Metin, Sözlük*, Akçağ Yay., Ankara 2005.
- , *Makaleler (Dil ve Edebiyat İncelemeleri)*, (Haz. Mustafa Özkan), TDK Yay., Ankara 1997.
- TOGAN, Zeki Veleli, “Londra ve Tahran’daki İslâmî Yazmallardan Bazılarına Dair”, *İslam Tetkikleri Enstitüsü Dergisi III*, 1959-60, İstanbul 1960.
- Türkçe Sözlük*, TDK Yay., Ankara 2011.
- YELTEN, Muhammet, *Eski Anadolu Türkçesi ve Örnek Metinler*, İÜEF Yay., İstanbul 2009.
- ZÜLFİKAR, Hamza, *Terim Sorunları ve Terim Yapma Yolları*, TDK Yay., Ankara 2011.